

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

**ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**ΔΠΜΣ: «ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ: ΚΕΙΜΕΝΑ, ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ, ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΗΘΙΚΗ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΔΙΚΑΙΟ**

Χριστιάνα Μανιάτη

«Το πρόβλημα του κακού στο Χριστιανισμό»

Διπλωματική Εργασία

Επιβλέπων Καθηγητής: Διονύσιος Δρόσος

Θεσσαλονίκη 2020

Μέλη τριμελούς εξεταστικής επιτροπής

- 1) κ. Διονύσιος Δρόσος, Καθηγητής Τμήματος Πολιτικών Επιστημών ΑΠΘ
(επιβλέπων καθηγητής)
- 2) κ. Γεώργιος Ζωγραφίδης, Αναπληρωτής Καθηγητής Τμήματος Φιλοσοφίας και
Παιδαγωγικής ΑΠΘ
- 3) κ. Κωνσταντίνος Παπαστάθης, Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος Πολιτικών
Επιστημών ΑΠΘ

Στην οικογένειά μου

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	8
I.Κεφάλαιο: Η δομή του προβλήματος του κακού.....	9
<i>Εισαγωγή.....</i>	<i>9</i>
α.Το νοητό πρόβλημα του κακού.....	10
β.Το πιθανολογικό πρόβλημα του κακού.....	11
γ.Κακό: η εννοιολογική οριοθέτηση.....	11
δ.Το φυσικό κακό & το ηθικό κακό.....	12
ε.Το πρόβλημα του κακού, ως επίθεση κατά της ύπαρξης Θεού.....	14
II.Κεφάλαιο: Η δομή του Αγαθού.....	16
α.Ο ορισμός του Θεού.....	16
β.Η αγαθότητα της Κτίσης.....	17
γ.Η αγαθότητα του Ανθρώπου.....	17
II. Κεφάλαιο: Η γέννηση του Κακού.....	18
<i>Εισαγωγή.....</i>	<i>18</i>
α.Η τρεπτότητα των όντων.....	19
β.Το αυτεξούσιο.....	19
γ.Η κακή αλλοίωση.....	21

δ.Το κακό είναι μη ον.....	21
ε.Η πτώση του Εωσφόρου.....	24
στ.Οι έκπτωτοι άγγελοι.....	26
ζ.Η πτώση του Ανθρώπου.....	27
η.Η ευθύνη του Θεού για το κακό.....	29
V.Κεφάλαιο: Η φύση του κακού.....	31
<i>Εισαγωγή.....</i>	<i>31</i>
α.Κοινωνικό κακό και ανθρώπινα πάθη.....	33
β.Η αιτία των παθών.....	35
γ.Τα πάθη και οι αμαρτίες.....	36
δ.Η καταπολέμηση των παθών.....	37
ε.Οι πειρασμοί.....	38
στ.Η απελευθέρωση από τα πάθη και η τελείωση.....	41
ζ.Η απάθεια.....	42
η.Το κακό και οι άλλοι.....	42
θ.Η προσωπική ευθύνη για το κακό.....	43
ι.Η συνυπευθυνότητα.....	44
ια.Η υπερηφάνεια και η ταπείνωση.....	44
VI. Κεφάλαιο: Η επίλυση του προβλήματος του κακού.....	46
<i>Εισαγωγή.....</i>	<i>46</i>
α.Η θεραπεία των παθών.....	47
β.Ο θάνατος και η Ανάσταση του Χριστού.....	48

γ.Η ανθρώπινη αντιμετώπιση.....	49
δ.Η αντιμετώπιση της Εκκλησίας.....	50
Συμπεράσματα/Ηθική ερμηνεία: θυσία, αγάπη, ένωση.....	51
Βιβλιογραφία.....	54
Περίληψη/Abstract.....	58

Συντμήσεις

SC Sources Chretiennes, Victor Fontoynt, Jesuits Jean Danielou,
Claude Mondesert, Henri de Lubac

PG Patrologia Graecae Cursus Completus , Jacques Paul Migne

Π. Δ. Παλαιά Διαθήκη

τόμ. τόμος

σ. σελίδα

σσ. σελίδες

εκδ. εκδόσεις

Εισαγωγή

Η θεματική που επιλέχθηκε για την παρούσα μελέτη αποσκοπεί στην ερμηνεία του προβλήματος του κακού στο Χριστιανισμό, αλλά και την επίλυσή του μέσα από την ηθική και θεολογική σκοπιά. Το απαιτούμενο δομικό υλικό για την προσέγγιση και αντιμετώπιση του κακού προσφέρθηκε από τα βιβλικά κείμενα και τις διδασκαλίες των Πατέρων της Εκκλησίας. Προς αποφυγήν κάθε ενδεχόμενης μεταβολής της χριστιανικής ηθικής σε απλή καθηκοντολογία, εφαρμόστηκε μεταηθική αποτίμηση σε κάθε πηγή που χρησιμοποιήθηκε, ως μια προσπάθεια ανταπόκρισης στην προτροπή του Αποστόλου Παύλου: *«ώστε να διακρίνετε ποιο είναι το θέλημα του Θεού, το αγαθό και ευάρεστο και τέλειο»*.¹

Η εργασία απαρτίζεται από πέντε κεφάλαια που συνδέονται νοηματικά μεταξύ τους. Το πρώτο κεφάλαιο ξεκινά με τον εννοιολογικό ορισμό του προβλήματος του κακού, για να καταλήξει στην οριστική επίλυσή του στο έκτο κεφάλαιο. Στα μεταξύ κεφάλαια γίνεται επεξεργασία και αποσαφήνιση πρωτίστως της έννοιας του Αγαθού στο δεύτερο κεφάλαιο και αναζήτηση των αιτιών της γέννησης του κακού στο τρίτο κεφάλαιο. Στο τέταρτο κεφάλαιο εξετάζεται η σχέση ευθύνης του Θεού με το κακό, ενώ στο πέμπτο κεφάλαιο περιγράφονται όλες οι πτυχές του κακού. Η μετάφραση των παραθεμάτων από αρχαία ελληνικά σε νέα ελληνικά έχει αποτυπωθεί όσο το δυνατόν πιο πιστά.

Η έννοια του κακού στο Χριστιανισμό κινείται στο πεδίο της φιλοσοφίας της θρησκείας που συνδέεται άρρηκτα με την Ηθική. Πρόκειται για ένα δύσκολο και αχανές πεδίο έρευνας, που ως εκ τούτου απαιτεί πολυετή τριβή και μελέτη. Το άπειρο πνευματικό κάλλος και η γοητεία που παρουσιάζει, λόγω της μεγαλοσύνης και της σοφίας των θεόπνευστων λόγων, προκαλεί σταθερά και γνήσια το γνωστικό ενδιαφέρον και την αγάπη για μελέτη. Βασικό θέμα της εργασίας είναι η προσέγγιση της θρησκευτικής πίστης και του προβλήματος του κακού στο Χριστιανισμό και σαφώς όχι η εξαντλητική παρουσίαση και ανάλυσή του, γιατί κάτι τέτοιο θα ήταν ανέλπιστο σε μια διπλωματική εργασία.

¹ Ρωμ. 12, 2.

I. Κεφάλαιο: Η δομή του προβλήματος του κακού

Εισαγωγή

Η ύπαρξη του κακού και η οδύνη που προκαλεί στον κόσμο μας φαίνεται να θέτει μια σοβαρή πρόκληση στην πίστη των Χριστιανών για θεϊκή παρέμβαση. Υπάρχουν διαχρονικά γύρω μας αναρίθμητες περιπτώσεις από κακό και δυστυχία, που πλήττουν με τον ίδιο τρόπο άδικους, δίκαιους και αγαθούς, όπως για παράδειγμα αθώα και άδολα παιδιά, ευσεβείς και αγαθοεργούς ενήλικες.

Από την άλλη, διακρίνουμε όχι μόνο δίκαιους, αλλά και άδικους να μακροημερεύουν και αρκετούς μάλιστα εξ αυτών μέσα σε αφθονία και ευπορία. Τα φαινόμενα για το καλό, το κακό και τη δυστυχία φαίνεται να έρχονται σε πλήρη αντίφαση με τη θεολογική θέση ότι υπάρχει ένας αγαθός Θεός που επιτρέπει ή όχι να συμβαίνουν αυτά. Η πρόκληση που τίθεται από την προφανή σύγκρουση της εμπειρίας όλων μας με την ιδέα του αγαθού Θεού που επιτρέπει την ύπαρξη κακού είναι παγκοσμίως γνωστή ως «το πρόβλημα του κακού».

- Το πρόβλημα του κακού διακρίνεται στο νοητό πρόβλημα του κακού, λογικό και συναισθηματικό, και στο πιθανολογικό πρόβλημα του κακού.

α. Το νοητό πρόβλημα του κακού

Το **λογικό πρόβλημα του κακού** αναζητάει μια λογική εξήγηση για το πώς μπορεί να συνυπάρχει ο αγαθός Θεός με το κακό.

Για τους σύγχρονους μελετητές, το παράδοξο αυτό συνδέεται με τη θέση του Επίκουρου, που εξηγεί ότι «ο Θεός είτε θέλει να απομακρύνει το κακό και δεν μπορεί, είτε μπορεί και δε θέλει, είτε ούτε θέλει, ούτε μπορεί είτε καί θέλει καί μπορεί. Εάν θέλει και δεν μπορεί, είναι ανίσχυρος, πράγμα που δεν ταιριάζει σε Θεό, εάν μπορεί και δε θέλει, τότε είναι ζηλόφθονος, το οποίο είναι επίσης ξένο προς Θεό, εάν ούτε θέλει ούτε μπορεί, είναι καί ζηλόφθονος καί ανίσχυρος και ως εκ τούτου δεν είναι Θεός, εάν καί θέλει καί μπορεί, το οποίο μόνο στο Θεό αρμόζει, τότε από που προέρχεται το κακό ή γιατί δεν το απομακρύνει;».² Η παραδοξότητα που αναδύεται από το προηγούμενο κείμενο επιχειρεί να αποδείξει ότι ο Θεός και το κακό είναι λογικά ασυμβίβαστα μεταξύ τους.³

² Λακτάντιος, Περί θείας οργής, 13, 19 C.

³ Σέξτος Εμπειρικός, Στο έργο «Πυρρώνειοι υποτυπώσεις» της φιλοσοφικής Σχολής των Σκεπτικών συναντούμε σχεδόν το ίδιο κείμενο, στο οποίο φαίνεται να παρατίθεται η θέση του Επίκουρου περί πρόνοιας: «Αυτός που λέει ότι υπάρχει Θεός, ισχυρίζεται ότι ο Θεός είτε προνοεί για τα εγκόσμια είτε =- δεν προνοεί και ότι αν προνοεί, προνοεί είτε για τα πάντα είτε για κάποια πράγματα. Αλλά αν προνοούσε για τα πάντα, δε θα υπήρχε το κακό και η κακία στον κόσμο. Όμως λένε ότι τα πάντα είναι μεστά από την κακία. Άρα δεν μπορούμε να πούμε ότι ο Θεός προνοεί για τα πάντα. Αν όμως προνοεί για κάποια πράγματα, τότε γιατί για άλλα προνοεί και για άλλα όχι; Δηλαδή ο Θεός και θέλει και μπορεί να προνοεί για τα πάντα ή θέλει αλλά δεν μπορεί ή μπορεί αλλά δε θέλει ή ούτε θέλει ούτε μπορεί. Αλλά εάν ήθελε και αν μπορούσε θα προνοούσε για τα πάντα, αλλά όμως δεν προνοεί για τα πάντα σύμφωνα με τα προλεγόμενα. Ωστόσο, αν θέλει και δεν μπορεί είναι πιο αδύναμος από την αιτία που δεν μπορεί να προνοεί για όσα δεν προνοεί. Είναι όμως αντίθετο με την έννοια του Θεού να είναι πιο αδύναμος από κάτι άλλο. Εάν πάλι μπορεί να προνοεί για τα πάντα και δε θέλει, τότε θα μπορούσε να θεωρηθεί κακόβουλος. Αν όμως ούτε θέλει ούτε μπορεί, τότε είναι κακόβουλος και ανίσχυρος, πράγμα που αποτελεί ασέβεια να λέγεται για το Θεό. Άρα ο Θεός δεν προνοεί για τα εγκόσμια». Με βάση αυτή την ανάγνωση, ο Επίκουρος δεν αμφισβητεί την ύπαρξη του Θεού, όπως θεωρούν οι σύγχρονοι μελετητές. Αντιθέτως, διδάσκει ότι ο Θεός δεν ασχολείται με τα εγκόσμια, δεν τιμωρεί, ούτε επιβραβεύει, απλώς απολαμβάνει τη μακαριότητά του, δίνοντας το παράδειγμα προς μίμηση για τους θνητούς. Άπαντα 2 Β (ιγ-κβ) - Γ, Πυρρώνειοι υποτυπώσεις, Γ. 9-11, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 1998.

Το **συναισθηματικό πρόβλημα του κακού** αναζητάει μια απάντηση στις ερωτήσεις των ανθρώπων λόγω συναισθηματικών αιτιών για το πώς ένας Θεός αγάπης μπορεί να επιτρέπει το κακό. Εν προκειμένω, ενώ η λογική συμφωνεί με την συνύπαρξη κακού και Θεού, οι άνθρωποι για αμιγώς συναισθηματικούς λόγους απορρίπτουν ένα Θεό που επιτρέπει τον πόνο και τη δυστυχία.

β. Το πιθανολογικό πρόβλημα του κακού

Στον αντίποδα, το **πιθανολογικό πρόβλημα του κακού** επιχειρεί να αποδείξει ότι η συνύπαρξη Θεού και κακού μπορεί να είναι λογικά δυνατή όμως πιθανολογικά είναι αδύνατη. Αυτό γιατί η έκταση και το βάθος του κακού στον κόσμο μας είναι τόσο μεγάλα, που είναι απίθανο ότι ο Θεός θα μπορούσε να έχει ηθικά επαρκείς λόγους ώστε να το επιτρέψει. Δεδομένης λοιπόν της κυριαρχίας του κακού στον κόσμο, ο Θεός είναι απίθανο να υπάρχει.

γ. Κακό: η εννοιολογική οριοθέτηση

➤ η λαϊκή σκέψη για το πρόβλημα του κακού

Η λέξη «κακό» λαμβάνει το νόημά της από την εμπειρική παρατήρηση των πράξεων και των καταστάσεων που συμβαίνουν στον κόσμο μας και αντίκεινται σε μια ακαθόριστη ηθική. Η παραβίασή της αφορά εν γένει την ασέβεια και την σπατάλη της φύσης, της δημιουργίας και της ανθρώπινης υπόστασης. Το κακό γίνεται είτε εκούσια είτε ακούσια: η καταστροφικότητα, η βία, ο μη σεβασμός της ζωής, η συνειδητή αδικία, ο εξευτελισμός της αξιοπρέπειας κ.ά αντανακλούν το κακό, το οποίο συνήθως θεωρείται εννοιολογικό αντίθετο του καλού. Σε αυτή την περίπτωση, το κακό αντιμετωπίζεται ως μια εννοιολογική αφαίρεση, που μας εξυπηρετεί όταν θέλουμε να αναφερθούμε σε τραγικά γεγονότα της ζωής, καθώς και σε δύσκολες και επίπονες καταστάσεις της καθημερινότητας.

➤ η θεολογική σκέψη για το πρόβλημα του κακού

Αυτό που δε χρειάζεται να κάνει η λαϊκή σκέψη, υποχρεώνεται να το κάνει η θεολογική σκέψη. Το κακό εντάσσεται σε ολόκληρο τον τρόπο ζωής και αντίληψης του Χριστιανού, γι' αυτό η θεολογία καλείται να συμβιβάσει την παρουσία του κακού με την ύπαρξη του Θεού ως απέραντης Δύναμης, αλλά και ως απέραντης Αγαθότητας, της οποίας το κακό είναι η αποκήρυξη. Ο τρόπος με τον οποίο τίθεται το πρόβλημα ύπαρξης του κακού συχνά οδηγεί απευθείας στο πρόβλημα του τρόπου αντιμετώπισης του Θεού ως ηθικού δρώντος.

δ. Το φυσικό κακό και το ηθικό κακό

Εκφραστικό δημιούργημα της πανσοφίας του Αγίου Θεού, ποίημα υπεροχικής και θεϊκής ανωτερότητας είναι ο κόσμος, ως κάλλιστο δημιούργημα Θεού, με υψηλόπνοη τάξη και αρμονία. Ενδεικτικά σημεία της παρουσίας του κόσμου είναι τα πρώτα και τα έσχατα του κόσμου, η αρχή και το τέλος, που σημαίνει, η «πρωτολογία» και η «εσχατολογία», καθώς διαμορφώνονται μέσω των άκτιστων ενεργειών του Δημιουργού, συνιστούν το σημαντικότερο μυστήριο της δημιουργικής και σωτηριώδους Οικονομίας από το πρώτο βιβλίο της Αγίας Γραφής, τη Γένεση μέχρι και το τελευταίο βιβλίο της Καινής Διαθήκης, την Αποκάλυψη. Αυτά όλα διαχέονται στην Κτίση δια της σοφίας του Λόγου του Θεού, που τελεολογικά καταβαίνει από την αιωνιότητα προς το χρόνο και την ιστορία του σύμπαντος κόσμου.⁴

➤ Το φυσικό κακό

Η πτώση των πρωτόπλαστων έφερε μαζί της και την καταστροφή της φύσης. Η εντολή του Θεού στους πρωτόπλαστους ήταν να μη φάνε από το δέντρο της γνώσης του καλού και του κακού, γιατί την ίδια μέρα που θα έτρωγαν από αυτό το δέντρο θα πέθαιναν.⁵ Ωστόσο, οι πρωτόπλαστοι παράκουσαν την εντολή του Θεού. Έτσι, με την

⁴ Ζήσης Θ., «Το φυσικό και ηθικό κακό σε σχέση με το οικολογικό πρόβλημα», Συνέδριο Ορθοδοξία και περιβάλλον, 1993, σελ. 94.

⁵ Γεν. 2, 16-17.

παρακοή του, ο άνθρωπος για πρώτη φορά συγκατατέθηκε στο κακό. Η αγαθότητα των πρωτόπλαστων ήταν κάτοπτρο του θείου κάλλους, το οποίο απώλεσαν με το προπατορικό αμάρτημα.⁶ Η πτώση του πρώτου ανθρώπου έφερε πτώση κάθε κτιστής πραγματικότητας. Η φθορά της φύσης επήλθε σαν αποτέλεσμα της συγκατάβασης των πρωτόπλαστων στην αμαρτία.⁷

Επειδή ο άνθρωπος είχε υπό την προστασία του τη φύση, όταν αμάρτησε και έπεσε ο ίδιος στη φθορά, παρέσυρε μαζί του και τη φύση που βρισκόταν υπό την επίβλεψή του.⁸ Έτσι, η κτίση υποτάχθηκε μαζί με τον άνθρωπο στη ματαιότητα και στη φθορά, επειδή αυτό διάλεξε ο άνθρωπος.⁹

Η απομάκρυνση του ανθρώπου από το Θεό είναι η αιτία που το φυσικό κακό εξακολουθεί να υπάρχει. Ο άνθρωπος έφτασε σε σημείο να εκμεταλλεύεται και να καταχράζεται το περιβάλλον αντί να το αγαπά και να το φροντίζει. Προ της πτώσεως, η φύση και το περιβάλλον συνεργάζονταν μεταξύ τους, όμως μετά την πτώση, η φύση επαναστάτησε εναντίον του ανθρώπου. Η ισορροπημένη σχέση φύσης και ανθρώπου αντικαταστάθηκε από μία εχθρική σχέση μεταξύ, η οποία ήρθε σαν αποτέλεσμα της μη αρμονικής σχέσης Θεού και ανθρώπου.¹⁰

➤ Το ηθικό κακό

Το κακό έχει διττή σημασία για τον Άγιο Ιωάννη το Δαμασκηνό. Η πρώτη έννοια του κακού είναι αυτό που αντίκειται στο θέλημα του Θεού, ενώ η δεύτερη έννοια είναι αυτό που προκαλεί στον άνθρωπο επίπονα και στενάχωρα συναισθήματα. Πολλές φορές όμως, τα κακά γεγονότα μπορούν να γίνουν η αφορμή για να επιστρέψει ο άνθρωπος κοντά στο Θεό. Είναι αλήθεια πως τα αρνητικά συμβάντα και τα άσχημα συναισθήματα που αυτά προκαλούν μπορούν να βοηθήσουν τον άνθρωπο να επανεξετάσει τη σχέση του με το Θεό, να μετανοήσει και να κερδίσει τη σωτηρία της ψυχής του.

⁶ *Ιωάννης Ρωμανίδης*, Το προπατορικόν αμάρτημα, εκδ. Δόμος, Αθήνα, 1989, σ. 156

⁷ *Ρ. Κωνσταντίνου.*, «Οίδαμεν ότι πάσα η κτίσις...», <http://archive.imconstantias.org.cy/2322.html>.

⁸ Βλ. ανωτέρω.

⁹ *Απ. Παύλος*, Προς Ρωμ. 8, 20 : «*τη γαρ ματαιότητι ή κτίσις ύπετάγη, ούχ εκούσα, αλλά δια τον υποτάξαντα*».

¹⁰ *Κωνσταντίνου Ρ.*, «Οίδαμεν ότι πάσα η κτίσις...», <http://archive.imconstantias.org.cy/2322.html>.

Ο Θεός λοιπόν επιτρέπει στο κακό να ενεργήσει μέσα στη ζωή του ανθρώπου, με στόχο ο άνθρωπος να στοχαστεί και να καταλάβει τα λάθη του.¹¹ Το κακό λειτουργεί με τρόπο παιδαγωγικό για τον άνθρωπο. Είναι τόσο μεγάλη η σοφία και η Πρόνοια του Κυρίου, όπου μέσα από το μεγαλύτερο κακό, ο άνθρωπος μπορεί να βρει το Θεό. Αυτό αναφέρει με έμφαση και ο Άγιος Ιωάννης Χρυσόστομος, όταν λέει πως δεν υπάρχει «κανένα κακό, αμαρτία μόνο».¹² Η ανθρώπινη επιλογή και προτίμηση στην αμαρτία συνεπάγεται τις συμφορές και τα δεινά. Ωστόσο όμως, ο Θεός δέχεται πάντα να συγχωρέσει ακόμα και το μεγαλύτερο λάθος και να υποδεχθεί πίσω τα παιδιά Του, που επιλέγουν να αφήνουν πίσω το δρόμο της αμαρτίας.¹³

ε. το πρόβλημα του κακού ως επίθεση κατά της ύπαρξης Θεού

Η ύπαρξη του κακού συμβάλλει σε μια από τις σημαντικότερες επιθέσεις κατά της ύπαρξης του Θεού. Είναι μια από τις πρώτες αιτίες που επικαλούνται οι άθεοι για την απιστία τους και το ίδιο πρόβλημα φαίνεται να σκανδαλίζει ακόμη και τους πιστούς Χριστιανούς. Ο κριτικός νους βρίσκει κάτι το ανυπόφορο και δυσανάλογο στην ιδέα ότι ο Χριστός εισβάλλει μέσα στον ανθρώπινο χωρο-χρόνο διεκδικώντας μια αιώνια αξία, την αυθεντία του Θεού, και ταυτόχρονα επιτρέπει το κακό να συμβαίνει ακατάπαυστα στον κόσμο.

Έτσι, η συλλογιστική αυτή βασισμένη πάνω στην άρνηση, δεν έχει κανένα δικό της μεταφυσικό περιεχόμενο ούτε κάποια δομημένη φιλοσοφία. Ωστόσο, η κυριαρχούσα μορφή της είναι ο αθεϊσμός στην πράξη, ασπόνδυλος αλλά πρακτικός. Η φιλοσοφική αμφισβήτηση δεν παρεμβαίνει παρά εκ των υστέρων, για να δικαιολογήσει τις στάσεις και να επικαλεσθεί ένα άλλοθι. Ο αθεϊσμός εξηγείται από το απλό γεγονός ότι ο Θεός δεν επιβάλλεται σε κανέναν και η ύπαρξή του δεν είναι κάτι άμεσα προφανές σε όλους. Για τη μάζα η θρησκευτική πίστη καταντά μια εκμετάλλευση, μια αλλοτρίωση ή ένα αντιστάθμισμα. Αρκεί να ξεπεράσει κανείς αυτή τη δημαγωγία, για να σκοντάψει σε μια πραγματική δυσκολία.

Ο αθεϊσμός ισχυρίζεται ότι ο Θεός είναι κάτι το προφανώς αδύνατον. Η επιστήμη όμως μας διδάσκει μια εξαιρετική σύνεση στις υποθετικές κρίσεις και προπαντός στις εκτιμήσεις για εκείνο που είναι αδύνατον. Ο ακαδημαϊκός αθεϊσμός δεν μπορεί συνεπώς να βρίσκεται στο τέρμα ενός συλλογισμού, αλλά στο ξεκίνημά του. Αντί

¹¹ Ζήσης Θ., «Το φυσικό και ηθικό κακό σε σχέση με το οικολογικό πρόβλημα», *Συνέδριο Ορθοδοξία και περιβάλλον*, 1993, σελ. 97.

¹² Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, Το κυρίως κακό, η αμαρτία. (Άγιος Ιωάννης Χρυσόστομος)
<http://www.sostis.gr/blog/item/3595-to-kuriws-kako-i-amartia-ag-ioannis-xrusostomos>

¹³ Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός, Έκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως, PG 92, 1193.

λοιπόν να παρουσιάζεται σα νεύρωση του πολιτισμού, ο αθεϊσμός φαίνεται μάλλον να εκφράζει κάτι το υγιές, κάποια φυσική κατάσταση, η οποία όμως στερείται κάθε μεταφυσικής ανησυχίας και απασχολείται μονάχα με τη ζωή αυτού του κόσμου, έχοντας αναισθητοποιηθεί έναντι του θρησκευτικού.

Τη θεία πραγματικότητα δεν μπορεί να την αρνηθεί κανένας άπιστος, γιατί αποκαλύπτεται μονάχα μέσα από την πίστη. Εάν ο Θεός είναι το μόνο επιχείρημα της ύπαρξής του, αυτό σημαίνει ότι η πίστη δεν εφευρίσκεται, αλλά είναι ένα θείο δώρο που διανέμεται σε όλους ανεξαιρέτως, για να μπορέσει ο Θεός να πραγματοποιήσει την παρουσία Του μέσα σε κάθε ανθρώπινη ψυχή.

Η πίστη έτσι, παρουσιάζεται σαν μια υπέρβαση της λογικής, που επιβάλλεται από την ίδια τη λογική μόλις φθάνει στα όριά της. Είναι η υπέρβαση προς τα προφανή, προς την κρυμμένη πραγματικότητα, η οποία αποκαλύπτεται στον άνθρωπο. Έτσι, και το πρόβλημα του κακού δεν μπορεί να είναι απόδειξη ότι δεν υπάρχει Θεός. Κάθε απόδειξη, κάθε ενδιάμεσο, κάθε αφηρημένη έννοια για το Θεό αφαιρείται από το ίδιο το βίωμα της πίστης, που αποτελεί και την αποκάλυψη του Θεού και τον καθιστά άμεσα Παρών στην ανθρώπινη ζωή. Η πίστη είναι ένα οντολογικό γεγονός, μια πραγματική πνευματική εμπειρία που βιώνεται.

II. Κεφάλαιο: Η δομή του Αγαθού

α. Ο ορισμός του Θεού

Ο Θεός τοποθετείται υπεροχικά πάνω από καθετί ανθρώπινο, είναι «*ανύπαρκτος ύπαρξις*», «*ανυπόστατος υπόστασις*», «*υπερούσιος ουσίωσις*» κτλ¹⁴. Η πατερική παράδοση παραιτείται από κάθε ορισμό για το Θεό, γιατί ο Θεός βρίσκεται πέρα από κάθε ανθρώπινο λόγο. «*Παν νόημα...είδωλον Θεού πλάττει και ου Θεόν καταγγέλλει*», ομολογεί ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης.¹⁵

Η λέξη «Θεός» για τους Πατέρες είναι μια κλητική που απευθύνεται στον Άρρητο. Το θείο μυστήριο έρχεται να αποκαλυφθεί μέσα στον καθρέφτη του ανθρωπίνου. Ο Απόστολος Πέτρος μιλάει για τον «*κρυπτόν της καρδιάς άνθρωπον*».¹⁶ Ο κρυπτός Θεός, ο μυστηριώδης, δημιουργήσε το άλλο του εγώ, τον κρυπτόν άνθρωπο. Η πνευματική ζωή αναβλύζει μέσα στην καρδιά, από τη στιγμή που αυτά τα δύο μυστηριώδη όντα, ο Θεός και ο άνθρωπος, θα συναντηθούν εκεί.¹⁷ «*Μακάριοι όσοι έχουν καθαρή καρδιά, γιατί αυτοί θα δουν το Θεό*».

Με το φως του λογικού μας δεν μπορούμε να δούμε το Θεό και δεν μπορούμε να δώσουμε τον ορισμό Του, γιατί κάθε ορισμός είναι ένας περιορισμός. Εντούτοις, ο Θεός μας είναι περισσότερο οικείος απ' ότι ο ίδιος μας ο εαυτός. Σε αυτό το επίπεδο του βάθους, ο Θεός στρέφει το πρόσωπό του προς τον άνθρωπο και λέει: «*Εγώ είμαι Άγιος*»¹⁸. Ανάμεσα στα ονόματά του διαλέγει εκείνο που τον καλύπτει περισσότερο. Μόνο η αγιότητα δεν μπορεί να συγκριθεί και να μετρηθεί με άλλη πραγματικότητα στον κόσμο αυτό. Γι' αυτό και μόλις η αγιότητα του Θεού φανερώνεται στον άνθρωπο, η αγιοφάνεια προκαλεί αμέσως τον ιερό τρόμο. Έναν μυστικό τρόπο, που συνοδεύει κάθε θεία εκδήλωση.¹⁹

¹⁴ Άγιος Συμεών ο Νέος Θεολόγος, Θεολογικός Λόγος 1 SC 65 - 68, 79 - 81, Παρίσι, 1966.

¹⁵ Γρηγόριος Νύσσης, Περί του τι εστίν κατ' εικόνα Θεού και καθ' ομοίωση, PG 44, 377B & 1028 D.

¹⁶ Α' Πέτρ. 3, 4.

¹⁷ Άγιος Μακάριος ο Αιγύπτιος, Φιλοκαλία νηπτικών και πνευματικών, τόμ. τρίτος, Πνευματικά Ομιλία Ν', Ομιλία Ζ, «εισέρχεται εις αυτόν η δύναμις του Θεού και κατέχει αυτού τα μέλη και την καρδίαν και αιχμαλωτίζει τον νουν εις αγάπην Θεού», σ. 29.

¹⁸ Α' Πέτρ. 11,9.

¹⁹ Εξ. 23, 27.

Ο άνθρωπος σε μια δική του προσπάθεια να σκεφτεί και να πει κάτι για το Θεό του, αποδίδει το χαρακτηρισμό του υπεραγαθού,²⁰ ως το απόλυτο μέτρο αγαθοσύνης, καλοσύνης και αγάπης. Ο Θεός δε θεωρείται απλώς αγαθός, αλλά η ίδια η αγαθότητα.

Ο Θεός είναι άκτιστος, γιατί δεν έχει κτιστεί από κανέναν. Είναι ο ίδιος η αρχή και αιτία της ύπαρξής Του, είναι η μόνη πραγματικότητα, το μόνο ον, αλλά γίνεται και αιτία της ύπαρξης κάθε κτιστής πραγματικότητας.

β. Η αγαθότητα της Κτίσης

Η κτιστή πραγματικότητα ή αλλιώς Κτίση ονομάζεται ολόκληρη η Δημιουργία του Θεού, ο υλικός και ο πνευματικός κόσμος. Η Κτίση περιλαμβάνει τα αισθητά, τα νοητά, την ύλη, το πνεύμα, το σώμα, την ψυχή, τη φύση και την υπερφύση. Υπάρχει σαφής διάκριση ανάμεσα στο Δημιουργό και τη Δημιουργία. Δημιουργός είναι ο Θεός, ο οποίος είναι Αγαθός και ό,τι έχει πλάσει Εκείνος υπάγεται στον κτιστό κόσμο. Ως συνέπεια της αγαθότητας του Δημιουργού, ολόκληρη η Κτίση είναι αγαθή.

Ο κτιστός κόσμος είναι προικισμένος να λαμβάνει ζωή μέσα από τις θείες άκτιστες ενέργειες του Δημιουργού. Έτσι, παρότι ο κόσμος έχει διαφορετική ουσία από τη θεία ουσία του Δημιουργού, λόγω της εξαρτώμενης σχέσης μαζί Του, μετέχει κατά χάριν στις ενέργειές Του.

Πριν από τη δημιουργία της Κτίσης δεν υπήρχε απολύτως τίποτα, μόνο ο Θεός. Ο Θεός κατά συνέπεια είναι το μόνο ον, ενώ ο κόσμος δεν μπορεί να έχει δημιουργηθεί από το τίποτα. Η Θεολογία και η επιστήμη συμφωνούν ότι τα πάντα πηγάζουν από μία αιτία που είναι αυθύπαρκτη. Η εξήγηση που δίνει η Θεολογία για τη δημιουργία του κόσμου είναι ότι αιτία του κόσμου είναι ο Θεός. Έτσι λοιπόν, ο κόσμος προέρχεται από τις ενέργειες του Θεού και είναι αποτέλεσμα της δικής Του Θέλησης να δημιουργήσει τον κόσμο.

γ. Η αγαθότητα του Ανθρώπου

Ο άνθρωπος φαίνεται να έχει μια έμφυτη τάση προς το αγαθό,²¹ η οποία αποδεικνύεται εξ αντιδιαστολής, μέσω της αποστροφής του σε ό,τι αισθάνεται άσχημο, βλαπτικό και κακό. Το αγαθό είναι πάντα ωραίο και ποθητό, αλλά δε συμβαίνει το ίδιο με το κακό.²² Σε μια βαθιά ενδοσκόπηση, ο άνθρωπος διαπιστώνει ότι εκ φύσεως

²⁰ Άγιος Διονύσιος Αρεοπαγίτης, Περί θείων ονομάτων 12,3, PG 3, 981, AB.

²¹ Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια I, 1, 1094a 1-2.

²² Άγιος Διονύσιος Αρεοπαγίτης, Περί θείων ονομάτων 4,7, PG 3, 701C.

στρέφεται προς τα καλά πράγματα και μάλιστα ελκύεται από εκείνα που φαίνονται καλά και στους άλλους ανθρώπους.²³ Ο άνθρωπος λοιπόν είναι φύσει καλός.

Η αγαθότητα του ανθρώπου προκύπτει από τη συγγένειά του με Θεό, ο οποίος είναι ο μόνος Αγαθός,²⁴ το απόλυτο μέτρο αγαθότητας. Ό,τι έχει πλάσει ο Θεός, ολόκληρη η Δημιουργία είναι αγαθή εξαιτίας της δικής Του αγαθής φύσης. Στη Γένεση, στο πρώτο κεφάλαιο, μετά από κάθε μέρα Δημιουργίας υπάρχει η φράση: «Και είδε ο Θεός ότι ήταν αρκετά καλό».²⁵ Ο άνθρωπος πλάστηκε «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσίν»²⁶ του Θεού, γι' αυτό φέρει τη σφραγίδα της θείας αγαθότητας. Όμως η τελειότητά του προκύπτει από τη μετοχή του στη θεία πραγματικότητα και όχι από τη φύση του. Η φύση του είναι εν δυνάμει τέλεια, γιατί η μόνη πραγματική τελειότητα είναι ο Θεός, το ον. Επιβεβαιώσεις για τη θεία αγαθότητα συναντούμε συχνά στο λόγο του Θεού και στους ψαλμούς.²⁷

III. Κεφάλαιο: Η γέννηση του Κακού

Εισαγωγή

Η ορθόδοξη πίστη διδάσκει την παντοδυναμία του Θεού και τη δημιουργία του κόσμου με τη βούλησή Του. Τα πάντα μέσα στην πλάση θεωρούνται αγαθά και αυτό γιατί έχουν δυναμική μετοχή στο ον. Καθετί αγαθό όμως μπορεί να αλλοιωθεί με τρόπο που να γίνει είτε καλύτερο είτε χειρότερο. Έτσι, τρόπον τινά προκύπτει η καλή αλλοίωση και η κακή αλλοίωση.²⁸

²³ Μέγας Βασίλειος, Όροι κατά πλάτος 2, 1, PG, 31, 912 A.

²⁴ Ματθ. 19, 17 Mr 10, 18.

²⁵ Γέν. α:10.

²⁶ Γεν. 1, 24.

²⁷ Ο Κύριος είναι αγαθός (Ψαλμ.ρ:5). Αινείτε τον Κύριον, διότι είναι αγαθός, διότι το έλεος αυτού μένει εις τον αιώνα (Ψαλμ.ρς:1). Δοξολογείτε τον Κύριον διότι είναι αγαθός, διότι το έλεος αυτού μένει εις τον αιώνα (Ψαλμ.ρς:1). Ο Δαβίδ ενθαρρύνει και λέει: Γεύθητε και ιδέτε ότι αγαθός ο Κύριος (Ψαλμ.λδ:8α). Και στον Ψαλμό κε:8, Αγαθός και ευθύς ο Κύριος, δια τούτο θέλει διδάξει τους αμαρτωλούς την όδον.

²⁸ Ν. Ματσούκας, Δογματική και Συμβολική Θεολογία, τόμ. τρίτος, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 216.

α. Η τρεπτότητα των όντων

Ο Θεός και όλα τα δημιουργήματα του Θεού θεωρούνται αγαθά. Το κακό αναφέρεται μόνο στην κτιστή δημιουργία του Θεού, γιατί ό,τι είναι κτιστό προέρχεται από το μηδέν.²⁹ Στην κτιστή δημιουργία ανήκουν οι άγγελοι και οι άνθρωποι οι οποίοι εφόσον προέρχονται από το μηδέν, μπορούν να τείνουν είτε προς το μηδέν, είτε προς την τελειώσή τους. Συνεπώς, η τρεπτότητά είναι καθοριστική, γιατί είναι η τάση που τα οδηγεί είτε στην καλή είτε στην κακή αλλοίωση.

Τα δημιουργήματα χωρίζονται επίσης σε έλλογα και άλογα. Τα πρώτα χαρακτηρίζονται από νου (λογική) και αυτεξούσιο, ενώ τα δεύτερα από την απουσία λογικής. Τα έλλογα όντα τρέπονται σύμφωνα με το θέλημά τους, ενώ τα άλογα ακολουθούν τη νομοτέλεια της φύσης. Τα παραπάνω σημαίνουν ότι η τρεπτότητα μαζί με το αυτεξούσιο των όντων θα οδηγήσουν ένα ον είτε στην καλή είτε στην κακή αλλοίωση.³⁰

β. Το αυτεξούσιο

Τίποτα δεν είναι πιο θαυμαστό και απaráμιλλα ελκυστικό από την ελευθερία. Η ελευθερία συνενώνει και προωθεί δημιουργικά όλα τα θεία δώρα και χαρίσματα. Χωρίς την ύπαρξη ελευθερίας δε θα μπορούσε να υπάρξει δημιουργικότητα και καλή αλλοίωση. Η ελευθερία συναντάται και σε αγγέλους και ανθρώπους. Στους αγγέλους δόθηκε το αυτεξούσιο, το οποίο μπόρεσαν να χρησιμοποιήσουν όταν εμφανίστηκε το κακό, επιλέγοντας μεταξύ του Θεού και του διαβόλου.

Στον άνθρωπο η ελευθερία είναι η δυνατότητα να επιλέγει μεταξύ στόχων και συνάμα να συνειδητοποιεί τις συνέπειες της κάθε του επιλογής. Η ελευθερία είναι ο βασικός πυρήνας του προσώπου, από το οποίο ξεκινούν οι ελεγχόμενες και δημιουργικές κινήσεις του. Με την ελευθερία ο άνθρωπος σχεδιάζει, επιλέγει, κτίζει, παράγει. Δεν είναι τυχαίος ο όρος αυτεξούσιος που έχει επιλεχθεί για την ελευθερία από την πατερική θεολογία. Η ύπαρξη του αυτεξούσιου παρέχει την ελευθερία της βούλησης, δηλαδή την ανθρώπινη προαίρεση. Αυτή ρυθμίζει τη σχέση του ανθρώπου με το Θεό, αφού ο άνθρωπος επιλέγει είτε τη σχέση του με το Θεό είτε την απουσία της σχέσης

²⁹ Ν. Ματσούκας, Δογματική και Συμβολική Θεολογία, τρίτος τόμ, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 216.

³⁰ Ν. Ματσούκας, Δογματική και Συμβολική Θεολογία, τρίτος τόμ, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 217.

μαζί Του. Ουσιαστικά, το αυτεξούσιο του ανθρώπου περιορίζεται στα σημεία που ο άνθρωπος επιλέγει και αποφασίζει κατά πως θα πράξει, δηλαδή αν θα πράξει με γνώμονα το καλό ή το κακό και αν θα φροντίσει τη σφυρηλάτηση της σχέσης του με το Θεό ή την αμέλειά της. Σε κάθε περίπτωση, το αυτεξούσιο δεν μπορεί να είναι απόλυτο και να φτάνει το Θεό. Υπάρχουν όρια για το αυτεξούσιο, το οποίο είναι δώρο που έχουν λάβει όλα τα έλλογα όντα. Η λογική αυτή καθιστά δυνατή την επεξεργασία, την σκέψη, την κρίση και την επιλογή. Ωστόσο, δεν μπορεί ο άνθρωπος, όπως στην περίπτωση των αγγέλων, να καταστεί Θεός με τη δύναμη του αυτεξουσίου. Υπάρχουν σαφείς περιορισμοί, οι οποίοι μάλιστα μετά την πτώση του ανθρώπου έγιναν μεγαλύτεροι αφού ο άνθρωπος εξέπεσε στη φθορά. Όταν υπάρχει συνεργασία λογικής και αυτεξουσίου, ο άνθρωπος παραμένει στην αγαθή φύση του. Όταν το αυτεξούσιο μπερδεύεται με κακές επιθυμίες και πάθη, τότε η λογική χάνει έδαφος και το αγαθό αναιρείται από το κακό.

Με τον τρόπο αυτό δηλώνεται ο χαρακτήρας της ελευθερίας και αποφαίνεται το θεμελιακό στοιχείο της ανθρώπινης υπόστασης. Αν αφαιρεθεί το αυτεξούσιο, δεν υπάρχει ούτε ο άνθρωπος, ούτε υφίσταται το κατ' εικόνα του Θεού, αλλά ούτε καν μπορεί να γίνει λόγος για τη λογική και για την ψυχή. Ο άνθρωπος διακρίνεται από τα υπόλοιπα όντα εξαιτίας του αυτεξουσίου που διαθέτει. Η αυτεξουσιότητα σηματοδοτεί τον αυτοπροσδιορισμό του ανθρώπου, την κυριαρχία στο δικό του κόσμο και στον κύκλο κάθε δημιουργικής απασχόλησης. Για να υπάρχει αυτεξούσιο και ελευθερία επιλογής πρέπει να υπάρχει έλλογος νους. Τα ζώα δεν έχουν λογική, όμως κάθε άνθρωπος διαθέτει αυτό το προνόμιο, γιατί δόθηκε από το Θεό στους πρωτόπλαστους και κληροδοτείται σε όλες τις υπόλοιπες γενεές. Ο κάθε άνθρωπος εξουσιάζει τον εαυτό του και αναδύεται ως ιδιαιτερότητα. Αυτός είναι, όπως ειπώθηκε, και ο βασικός πυρήνας της λειτουργίας των προσώπων. Η δυνατότητα κυριαρχίας έχει δοθεί στον άνθρωπο για να μπορεί να εξουσιάζει τόσο τη φύση όσο και τα ζώα πάνω στην γη, αλλά και τον ίδιο του τον εαυτό. Η αυτοκυριαρχία ξεχωρίζει τα έλλογα όντα από τα άλογα, καθώς τα πρώτα μπορούν με την ελεύθερη βούληση να δαμάσουν τα πάθη τους και να καλλιεργήσουν τις πνευματικές αρετές τους. Ο θυμός, η πλεονεξία, το ψέμα κ. ά., όταν δε δαμαστούν κυριεύουν τον άνθρωπο και τον εξισώσουν με τα άλογα όντα. Το θείο δώρο της κυριαρχίας του ανθρώπου ωστόσο, πρέπει να συνοδεύεται από την αυτοκυριαρχία, διαφορετικά οδηγεί τον άνθρωπο στην αλόγιστη και λαθεμένη χρήση του. Ο άνθρωπος που δεν έχει αυτοκυριαρχία επιβάλλεται στη φύση, στα ζώα και τους άλλους ανθρώπους. Μόνο όταν στρέφει κανείς τα χαρίσματά του στο Θεό δεν κινδυνεύει να κάνει λάθος χρήση τους. Αντιθέτως, οδεύει προς την πνευματική τελείωση και τη σωτηρία.

Η σωστή χρήση του αυτεξουσίου, που αποτελείται από το λογικό και το κυριαρχικό που είδαμε άνωθεν, βοηθούν πραγματικά τον άνθρωπο να προσεγγίσει το Θεό, να επικοινωνήσει μαζί Του και να συνάψει κοινωνία μαζί του. Προτού συμβεί αυτό βέβαια, ο άνθρωπος καταφέρνει να επικοινωνήσει πρώτα απ' όλα με τον εαυτό του, αλλά και

με τους συνανθρώπους του. Για να λειτουργεί σωστά η λογική προς όλες αυτές τις κατευθύνσεις χρειάζεται ο άνθρωπος να στοχαστεί αρκετά, ώστε να επιλέξει συνειδητά το σωστό και να υιοθετήσει μια σωστή στάση γενικότερα απέναντι στη ζωή, τις επιλογές του και το Θεό. Από την άλλη, όταν ο άνθρωπος λαμβάνει αποφάσεις εν θερμώ, όντας κατακλεισμένος από πάθη και αδυναμίες, καταλήγει αναπόφευκτα σε καταστροφικές συνέπειες για τον ίδιο, αλλά και για τους άλλους ανθρώπους. Η λαθεμένη χρήση του αυτεξουσίου κάνει τον άνθρωπο να χάνει τη Χάρη του Αγίου Πνεύματος και μαζί με αυτό να χάνει και τη συνολική πορεία του προς τη θέωση.

γ. Η κακή αλλοίωση

Η θεολογία αναγνωρίζει την μοναδική εξουσία με την οποία είναι προικισμένο κάθε άτομο, την ελευθερία. Ωστόσο, η ελευθερία τίποτα δε θα μπορούσε να πραγματώσει εάν δεν υπήρχε και η νομοτέλεια της τροπής κάθε κτίσματος. Όπως ήδη αναφέρθηκε, όλα τα κτίσματα τρέπονται και αλλοιώνονται κατ' ανάγκη, καθώς κινούνται, ενεργούν και μετασχηματίζονται. Επίσης, τα έλλογα κτίσματα μπορούν να εξουσιάζουν αυτή την τρεπτότητα, είναι δηλαδή εθελότρεπτα.³¹ Από αυτή την εξουσία πηγάζουν όλες οι δημιουργίες και τα θαυμαστά έργα του ανθρώπου. Από αυτή την τροπή όμως ο άνθρωπος μπορεί να εκπέσει και στην κακή αλλοίωση.

Το κάθε έλλογο ον λοιπόν δεν είναι μόνο επιδεκτικό του βελτίονος, αλλά και επιδεκτικό του χειρόνος. Ο Μέγας Βασίλειος κάνοντας λόγο για το ακραίο επαναστατικό γεγονός της πτώσης του Εωσφόρου, που καλύπτεται από το μυστήριο της ανομίας, δεν ξεκινάει από το ύψιστο θείο δώρο, το αυτεξούσιο, αλλά από το νόμο της κτιστότητας και της τρεπτότητας. Τόσο τα υψηλά επιτεύγματα, όσο και οι αβυσσαλέες πτώσεις προϋποθέτουν την ύπαρξη τρεπτότητας. Ωστόσο, είναι αξιοσημείωτο ότι τα έργα και οι πτώσεις αυτές είναι εθελότρεπτες. Η τρεπτότητα αυτή καθεαυτή δεν μπορεί να αποτελέσει κακή αλλοίωση, όπως ούτε καλή αλλοίωση.

Από την άλλη και το αυτεξούσιο, όπως ειπώθηκε, είναι η άσκηση εξουσίας που ενέχει την επιλογή και τον αυτοπροσδιορισμό, είτε αφορά αγγέλους είτε ανθρώπους. Ο άνθρωπος με την αγωνιστική ελευθερία γίνεται συνδημιουργός του Θεού. Μάλιστα, πολύ χαρακτηριστικά ο Αυγουστίνος υποστηρίζει πως είναι προτιμότερο να έχει κανείς ελεύθερη βούληση και να αμαρτάνει, παρά να μην έχει ελευθερία ώστε να μην αμαρτάνει. Η πέτρα που στερείται ελευθερίας δεν μπορεί να θεωρηθεί ανώτερη από ένα ζώο που έχει ελευθερία, ακόμη και αν ξεστρατίζει. Επομένως, ο άνθρωπος είναι ερριμένος στη ζωή σε μια δύσκολη, αλλά συνάμα η ζωή αποτελεί μια ωραία περιπέτεια, στην οποία ο άνθρωπος καλείται να γίνει ο συνδημιουργός του Θεού.

³¹ Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός, Κατά Μανιχαίων διάλογος, PG 94, 1568 B.

Το μηδέν ισοδυναμεί με την ανυπαρξία, η οποία νικιέται διαρκώς από το Θεό και το γεγονός αυτό βοηθάει τον άνθρωπο να γίνει συνδημιουργός του Θεού, συντρίβοντας τις όποιες μηδενιστικές αντιστάσεις στην προσπάθεια που κάνει για να ολοκληρωθεί και να τελειωθεί. Όπως η δυνατότητα της ελευθερίας αγγίζει τα όρια θαυμαστών επιτυχιών, με τον ίδιο τρόπο ακριβώς, ως διαβρωτική κίνηση, μπορεί να οδηγήσει στην αβυσσαλέα συντριβή. Αυτή είναι και η πτώση του εωσφόρου. Ο εωσφόρος μη τηρώντας την οικεία τάξη του, χρεώθηκε με τη βαριά απώλεια του Παραδείσου.

δ. Το κακό είναι μη ον

Η πατερική θεολογία κάνει πρωτίστως μια οντολογική διάκριση μεταξύ του Θεού και της Κτίσης. Η πραγματικότητα είναι μόνο μία και αυτή είναι ο Θεός, δηλαδή το ον. Οτιδήποτε ανήκει στην Κτίση, οτιδήποτε δηλαδή είναι κτιστό, σημαίνει ότι δεν είναι Θεός, αλλά κτιστή πραγματικότητα που δημιουργήθηκε εκ του Θεού, επομένως δεν είναι ον. Το μη ον οφείλει την ύπαρξή του ον.

Μόνο το ον υπάρχει από μόνο του και είναι το ίδιο αιτία της ύπαρξής του. Εν αντιθέσει, το μη ον δεν υπάρχει από μόνο, αλλά στηρίζει την ύπαρξή του στο ον. Υπάρχει δηλαδή εξαιτίας του όντος. Συμπερασματικά, χωρίς το ον, το μη ον δεν μπορεί να υπάρξει. Όλα τα βιβλικά κείμενα διαπνέονται από την εξαρτώμενη σχέση που έχουν τα μη όντα με το ον. Όλα τα μη όντα εξαρτώνται από το Θεό και τις ενέργειές Του. Εκείνος δίνει ζωή στα μη όντα μέσω της μετοχής τους στο ον.

Στον κόσμο μας είθισται το κακό να συνδέεται με τη δύναμη και την εξουσία. Το κακό φαίνεται να θριαμβεύει, να νικάει και να επισκιάζει το αγαθό. Ωστόσο, δε θα λέγαμε ποτέ ότι η ανυπαρξία είναι δυνατότερη της ύπαρξης. Γι' το κακό, ως μη ον, δε θα μπορούσε ποτέ να είναι δυνατότερο από το καλό, που είναι το ον.

Το κακό ταυτίζεται με το σκοτάδι και την ανυπαρξία, ενώ το καλό με το φως και την ύπαρξη. Κατά τον Άγιο Συμεών, όταν επιλεγούν τα αιώνια αγαθά, δηλαδή το φως και η ζωή, τότε το καλό θα λάμψει τόσο που θα κάνει το σκοτάδι να υποχωρήσει και να εξαφανιστεί διαπαντός.³²

Αυτή είναι και η ιδιότητα του αγαθού. Όσο ο άνθρωπος διαπράττει το καλό, το κακό παραμένει στην ανυπαρξία. Όμως όταν ο άνθρωπος αρνηθεί το αγαθό, τότε δίνει χώρο στο κακό να εμφανιστεί και να αποκτήσει υπόσταση. Η υπόστασή του είναι

³² Άγιος Συμεών ο Νέος Θεολόγος, Κατήχησις 17, SC 104, 256 «Ὡσπερ γὰρ τοῦ ἡλίου κατὰ μικρὸν ἀνατέλλοντος υποχωρεῖ τὸ σκότος καὶ ἀφανίζεται οὕτω καὶ τῆς ἀρετῆς ἀυγαζούσης οἷα δὴ σκότος ἡ κακία ἐλαύνεται καὶ ἀνυπόστατος δείκνυται», Παρίσι, 1964.

παρυπόσταση, γιατί το κακό επέρχεται δευτερογενώς. Συνεπώς, το κακό δεν παράγεται ποτέ από μόνο του, αλλά εμφανίζεται μόνο μετά την άρνηση του αγαθού και την υποχώρησή του.

Η δύναμη του αγαθού είναι να συνενώνει αυτά που έχουν υποστεί διαίρεση, ενώ από την άλλη το κακό έχει την ιδιότητα να προκαλεί τη φθορά και τη διαίρεση αυτών που είναι ενωμένα. Έτσι, το κακό προκαλεί μια κατάσταση που δεν είναι φυσική, γιατί εκτρέπεται το ον σε μη ον.

Ο άνθρωπος είναι ελεύθερος να επιλέξει κατά πως θα ενεργήσει στη ζωή του. Κάθε ανθρώπινη επιλογή μπορεί να συνδέεται είτε με το καλό είτε με το κακό. Ο στόχος του κάθε ανθρώπου είναι να ενεργεί με γνώμονα το καλό και να διαπράττει το αγαθό. Ωστόσο, όταν ο άνθρωπος δεν πετυχαίνει το στόχο του αγαθού, καταλήγει στο κακό.

Η αστοχία αυτή είναι η αιτία που το κακό δεν παρουσιάζεται πουθενά από μόνο του, γιατί το κακό δεν έχει αρχή, αλλά παρασιτεί πάντοτε στο αγαθό. Το κακό δεν παρουσιάζεται ποτέ μόνο του, αλλά πάντοτε μαζί με το σώμα του αγαθού που φθείρει. Η εγκατάλειψη του αγαθού επιφέρει μοιραία το κακό. Το κακό είναι έλλειψη του αγαθού και αυτή η απουσία οφείλεται καθαρά στην προαίρεση και επιλογή του ίδιου του ανθρώπου.

Αυτό σημαίνει ότι για να εμφανιστεί το κακό πρέπει οπωσδήποτε να προηγηθεί η αυτεξούσια προαίρεση. Χωρίς το αυτεξούσιο το κακό δεν μπορεί να εμφανιστεί. Αυτό λοιπόν το γεγονός, ότι δηλαδή ο άνθρωπος έχει δημιουργηθεί ως αυτεξούσιο ελεύθερο ον με προαίρεση, του δίνει αυτομάτως την επιλογή να επιλέξει ανάμεσα στο καλό και στο κακό. Του δίνει τη δυνατότητα δηλαδή να αρνηθεί το αγαθό και να το εγκαταλείψει.

Ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός εξάγει τη δύναμη του αυτεξουσίου θέλοντας να πει ότι η ελευθερία του ανθρώπου προξενεί και το κακό, όπως δημιουργεί το καλό. Καθώς λοιπόν υπάρχουν όντα με αυτεξούσια προαίρεση, καθίσταται δυνατή η παραφθορά του αγαθού και η μετέπειτα φανέρωση του κακού, «*κακόν γαρ έξω προαιρέσεως εφ' εαυτού κείμενον ουκ εστί*».³³ Το κακό συνεπώς, ενώ είναι καθεαυτό ανύπαρκτο, λαμβάνει ύπαρξη και υπόσταση μέσω των αυτεξουσίων όντων, τα οποία αλλοτριώνονται από το αγαθό και διαστρέφονται. Έτσι, η κακία δεν αποτελεί κάποια ιδιαίτερη ουσία ή ιδίωμα ουσίας, αλλά είναι η εναντίωση στην αρετή και η εκτροπή στο παρά φύση.³⁴

³³ Άγιος Γρηγόριος Νύσσης, Εισ τον Εκκλησιαστήν Β, ΡΓ 31, 348Α. Πρβλ και Μαξίμου Ομολογητού, Προς Μαρίνον, σ. 91,56Β. “Κατά τη χριστιανική αντίληψη το κακό, όπως και το αγαθό, είναι παρόν μόνο εκεί όπου υπάρχει υποστατική μορφή του είναι. Έξω από το είδος αυτό της ζωής δεν υφίσταται το κακό, αλλά μόνο καθορισμένες φυσικές διαδικασίες”. Αρχιμ. Σωφρονίου, Οψόμεθα τον Θεόν καθώς εστί, Έσσεξ Αγγλίας 2010, σ. 156.

³⁴ Τατιανός, Προς Έλληνας, ΧVΙΙ, <http://khazarzar.skeptik.net/books/tatian1g.htm>, Μέγας Βασίλειος, Ομιλία εις Εξαήμερον 2,4, ΡΓ 31, 37D. Γρηγόριος Νύσσης, Περί ψυχής και αναστάσεως, ΡΓ 46, 93 Β. Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός, Έκδοσις ακριβής ορθοδόξου πίστεως 4, 20 (93), ΡΓ 94, 119 C.

Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι μετά την ελεύθερη κίνηση προς την εκτροπή ο άνθρωπος δεν υποδουλώνεται στο διάβολο και δε γίνεται θύμα του, όπως το δέχεται η γενική γραμμή της Πατερικής θεολογίας κατά την οποία άλλωστε η σατανική επιρροή εξασθενίζει τη βούληση και την αντίσταση του.

ε. Η πτώση του Εωσφόρου

Ο εωσφόρος ήταν μια εξέχουσα αγγελική μορφή, προικισμένη με πολλά χαρίσματα από το Δημιουργό, και αστραποβολούσε περισσότερο από όλες τις ουράνιες δυνάμεις. Στο Ευαγγέλιο, ο Κύριος «εθεώρουν τον σατανάν ως αστραπήν εκ του ουρανού πεσόντα»,³⁵ από το οποίο προκύπτει ότι ο εωσφόρος ήταν άγγελος που μετείχε του Θείου φωτός.³⁶ Ο εωσφόρος θεώρησε ότι τις αρετές με τις οποίες ήταν καταστολισμένος και το μεγαλείο της σοφίας του δεν τα είχε λάβει από το Θεό, αλλά από δύναμη της δικής του φύσης.

Απομακρύνθηκε από τη χάρη του Θεού, γιατί πίστευε πως δεν την έχει ανάγκη για να φτάσει στην αιώνια μακαριότητα. Ενώ πίστευε ότι θα μπορούσε να σφετεριστεί τη δόξα του Θεού με τη δύναμη της ελευθερίας του και την προσωπική του ικανότητα, τελικά έχασε όλες τις δωρεές που είχε λάβει από το Δημιουργό του. Αυτή η ροπή του εωσφόρου στο κακό τον έκανε να εκπέσει από τα τάγματα των Αγγέλων. Η πτώση του εωσφόρου προκλήθηκε ουσιαστικά από το πάθος του εγωισμού και της υπερηφάνειας. Η αρχαία παράδοση μνημονεύει ότι την ώρα της τραγικής πτώσης ο αρχιστράτηγος Μιχαήλ και οι άγγελοί του αντιπαράταχθηκαν για να πολεμήσουν εναντίον του εωσφόρου,³⁷ οι οποίοι αφού ομολόγησαν την εξουσία του Θεού Πατρός, θριάμβευσαν. Από τότε ο διάβολος πλανεύει την οικουμένη και προσπαθεί να εξαπατήσει όλους τους ανθρώπους για να εκπέσουν και εκείνοι και να χάσουν τη σχέση τους με το Θεό, προβάλλοντας το κακό ως καλό. Ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος λέει χαρακτηριστικά πως «οι αποστάτριες δυνάμεις του διαβόλου είναι δημιουργοί κακίας με την αποφυγή του καλού και πρόξενοι της δυστυχίας μας». Ο διάβολος επιθυμεί την ανθρώπινη δυστυχία, γιατί αυτή είναι αποτέλεσμα της αποξένωσης του ανθρώπου από το Θεό, αλλά και γιατί αυτή αντίκειται στο θέλημα του Θεού.

- Ο Αββάς Κασσιανός διατυπώνει την εξής άποψη: «Το πρώτο αμάρτημα του διαβόλου ήταν ο εγωισμός και αυτό του στοίχισε την πτώση. Δεύτερο αμάρτημά

³⁵ Λουκ. 10, 18.

³⁶ Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός, Κατά Μανιχαίων διάλογος, Λόγοι απολογητικοί προς τους διαβάλλοντες τας αγίας εικόνas λόγοι τρεις, 2, 3, PG 94, 1285 C.

³⁷ Αποκ. 12, 7 - 9.

του ήταν ο φθόνος εναντίον του ανθρώπου, που μόλις είχε πλαστεί και είχε δεχθεί την κλήση για μια δόξα ίδια μ' αυτήν που εκείνος απολάμβανε πριν από την πτώση του. Το πάθος, λοιπόν, του φθόνου βρήκε το διάβολο, όταν ακόμα είχε τη δυνατότητα να σηκωθεί και ν' ανοίξει διάλογο με τον άνθρωπο. Η δίκαιη, όμως, απόφαση του Θεού τον γκρέμισε οριστικά. Δε θα μπορεί στο έξης να ορθοποδήσει ούτε να στρέψει το βλέμμα του προς τα πάνω».³⁸ Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν από την παρούσα άποψη ότι ο εγωισμός είναι το ισχυρότερο πάθος που προκάλεσε την πτώση και την ενεργοποίηση των υπολοίπων παθών.

- Επίσης με άκρως χαρακτηριστική ρήση ο Μέγας Βασίλειος κάνει λόγο για τον Εωσφόρο, επισημαίνοντας πως δε θα μπορούσε να συμβεί η πτώση και η συντριβή του αγγελικού πλάσματος σε σατανά, αν ήταν φύσει ανεπίδεκτος του χείρονος.³⁹ Όμως ανεπίδεκτος του χείρονος, άτρεπτος και ανώλεθρος είναι μονάχα ο άκτιστος Θεός. Και ως άκτιστος και άτρεπτος είναι πάντοτε υπάρχων και παρών. Αντιθέτως καθετί κτιστό μπορεί να υποστεί αλλοίωση και να χαλάσει. Η τρεπτότητα, όπως έχει ήδη αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, μπορεί να αποβεί και δυνατότητα στρεβλής ανάπτυξης, νοσηρής εξέλιξης και διάβρωσης των λογικών πλασμάτων, των αγγέλων και των ανθρώπων. Έτσι, το αγγελικό εκείνο πλάσμα, ο εωσφόρος, ως επιδεκτικό κάθε αλλοίωσης, καλής ή κακής, έχει τραπεί ελεύθερα σε διαβρωμένο κακό πλάσμα της δημιουργίας, χάνοντας τη ζωοποιό χάρη του Θεού.
- Ο προφήτης Ησαΐας, προλέγοντας την πτώση του βασιλιά της Βαβυλώνας, περιγράφει αλληγορικά την τραγική πτώση του σατανά, ως εξής: «Πως έπεσε απ' τον ουρανό ο εωσφόρος που ανατέλλει το πρωί; Πάνω στη γη συντρίφτηκε... Είπες μέσα σου: στον ουρανό θα ανεβώ, το θρόνο μου θα στήσω πάνω από τα αστέρια του ουρανού...θ' ανέβω πάνω από τα σύννεφα και με τον Ύψιστο όμοιος θα γίνω»⁴⁰. Ο διάβολος λοιπόν με δική του προαίρεση θέλησε να πάρει τη θέση του Θεού και έτσι προξένησε ο ίδιος την τιμωρία του. Η τιμωρία αυτή δε νοείται σαν την τιμωρία που επιβάλλεται μεταξύ των ανθρώπων για τα παραπτώματά τους, αλλά είναι αυτοτιμωρία. Ο Θεός δεν τιμώρησε το διάβολο για την επιλογή του να απομακρυνθεί από κοντά Του, αλλά ο ίδιος ο διάβολος αυτοτιμωρείται, γιατί δε θέλει να έχει σχέση - κοινωνία με το Θεό, ο οποίος είναι το όντως ον.⁴¹ Η απομάκρυνση από το Θεό συνεπιφέρει την αυτοκαταδίκη. Κατά τον προφήτη Ησαΐα, αυτό συνέβη λόγω

³⁸ Αγίων Λόγοι, η πτώση του εωσφόρου, <https://www.agionlogoi.org/avvas-kassianos-ta-ponira-pnevmatata/i-ptosi-tou-eosforou>.

³⁹ Μέγας Βασίλειος, Κατ' Ευνομίου 3, 2 PG 29, 660 C.

⁴⁰ Ήσ. 14, 12 - 14.

⁴¹ Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός, Κατά Μανιχαίων διάλογος, PG 94,1568 B.

του εγωισμού και της ζηλοφθονίας του διαβόλου, που τον ώθησε να εκθρονίσει το Θεό και να καταστεί ο ίδιος Θεός.

Είναι ευκόλως αντιληπτό πως η συναρπαστική και άκρως πρωτότυπη κτισιολογία των πατέρων συνδέεται άριστα με την ανθρωπολογία. Με άλλα λόγια, έχουμε ενότητα αρραγή σύμπαντος και ανθρώπου. Ο Θεός προικοδότησε τα λογικά πλάσματα με πλούσια χαρίσματα στην τρεπτότητα του κόσμου και του ανθρώπου, έτσι ώστε να αναπτυχθούν δημιουργικά στο κάλλος των θεϊκών ενεργειών μέσω του κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν.

Η τρεπτότητα μπορεί να αποβεί και δυνατότητα στρεβλής ανάπτυξης, νοσηρής εξέλιξης και διάβρωσης των λογικών πλασμάτων, των αγγέλων και των ανθρώπων. Τελικά, σε αυτή τη συμπταντική ενότητα, ο άνθρωπος με την ιστορία του, υφίσταται και νοείται μόνο σε σχέση με το Θεό (δηλαδή με τη μετοχή στις θείες ενέργειες), με την κτίση και με το συνάνθρωπό του. Η διασάλευση αυτής της σχέσης παράγει τα φαινόμενα της φθοράς, της διάλυσης, της πτώσης, του θανάτου και του δαιμονισμού.⁴²

στ. Οι έκπτωτοι άγγελοι

Ο σατανάς ως πρώην εωσφόρος, επαναστάτησε εναντίον του Θεού και έπεσε από τον Παράδεισο. Όταν εξέπεσε, υπήρχαν άγγελοι που τον ακολούθησαν, επιλέγοντας το παράδειγμά του. Αυτοί οι άγγελοι υπολογίζονται γύρω στο ένα τρίτο της αγγελικής στρατιάς, το οποίο επαναστάτησε μαζί με τον εωσφόρο και προσχώρησε σε εξέγερση μαζί του κατά του Θεού.⁴³ Από τα εδάφια της Αποκάλυψης γνωρίζουμε ότι οι δαίμονες είναι έκπτωτοι άγγελοι. Το αρχικό έργο όλων των αγγέλων ήταν η δοξολογία και η εξύμνηση του Θεού, καθώς και η αρωγή στους ανθρώπους. Ωστόσο, με την εμφάνιση του κακού οι άγγελοι κλήθηκαν να επιλέξουν ανάμεσα στο Θεό και το διάβολο και να κάνουν έτσι χρήση του αυτεξουσίου τους.

Με βάση την τροπή αυτή δημιουργήθηκε η κόλαση για το σατανά και τους αγγέλους του, για την οποία διαβάζουμε στο κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο: «*Τότε, θα πει και σ' εκείνους που θα είναι από τα αριστερά: Πηγαίνετε από μένα, οι καταραμένοι στην αιώνια φωτιά, που είναι ετοιμασμένη για τον διάβολο και για τους αγγέλους του*».⁴⁴ Οι άνθρωποι που θα επιλέξουν αντίρροπη πορεία από εκείνη που καταλήγει στον Παράδεισο, θα βρεθούν στην κόλαση μαζί με το σατανά και τους δαίμονες.

Οι δαίμονες εξέπεσαν γιατί κινούμενοι από αλαζονεία και υπερηφάνεια, θέλησαν να τελειωθούν και να ομοιωθούν με το Θεό, στηριζόμενοι αποκλειστικά στις δικές τους

⁴² Μέγας Αθανάσιος, Κατά Αρειανών Λόγοι 1, 20 PG 26, 53 Α.

⁴³ Αποκ. 12, 3 - 4, 9.

⁴⁴ Ματθ. 25, 41.

δυνάμεις. Γι' αυτό το λόγο έπεσαν από τον κόσμο των αγγέλων «οικεία βουλήσει» και απετέλεσαν το τάγμα των δαιμόνων, με αρχηγό τους τον εωσφόρο, που ως άγγελος ήταν ο σοφότερος και λαμπρότερος εξ αυτών. Οι δαίμονες δεν είναι άναρχοι, είναι κτιστοί και δημιουργήθηκαν εν χρόνω.

Αν και οι δαίμονες συνειδητοποίησαν αμέσως ότι με την ανταρσία τους δεν κατόρθωσαν να γίνουν «*λησταί Θεότητος*»⁴⁵ και μολονότι είχαν ήδη γευθεί την πλούσια χάρη, την αγαθότητα και την μακαριότητα του Θεού, έχασαν κάθε ελπίδα μετάνοιας και επιστροφής. Παρέμειναν αντίπαλοι και εχθροί του Θεού.⁴⁶ Επειδή φάνηκαν ανήμποροι να βλάψουν τον ίδιο το Θεό, στράφηκαν εναντίον της Δημιουργίας Του και κατεзоχήν εναντίον του ανθρώπου, που ήταν το τελειότερο επίγειο δημιούργημα Του. Έτσι, με πονηρό, ύπουλο και δόλιο τρόπο προκάλεσαν την ανθρώπινη τραγωδία. Κατάφεραν, δηλαδή, με δόλωμα την Ισοθεΐα,⁴⁷ να απογυμνώσουν τον άνθρωπο από τη θεία χάρη και να τον βγάλουν έξω από τον Παράδεισο. Και φυσικά, μέχρι σήμερα, κύριο μέλημά τους είναι να τον κρατούν μακριά από το Θεό, υποβάλλοντας πειρασμούς στον άνθρωπο για να εκπέσει στην αμαρτία.

Ο δαίμονες, λοιπόν, είναι κτιστοί από το Θεό όπως οι άνθρωποι, αλλά διαφέρουν από τον άνθρωπο καθώς είναι ασώματοι. Επειδή είναι ελεύθεροι από το φορτίο της δικής μας σάρκας, δεν εμποδίζονται να εκπληρώνουν άμεσα οποιαδήποτε επιθυμία τους. Όσο το πνεύμα τους είναι ταχύ στο να αντιλαμβάνεται, τόσο και η ουσία τους είναι ευκίνητη και ελεύθερη στο να ενεργεί. Αλλά αυτή η ευκολία, το να εκπληρώνονται δηλαδή ακαριαία τα θελήματά τους, δεν αφήνει στη σκέψη τους το περιθώριο να παρέμβει και να διορθώσει το κακό που φωλιάζει μέσα τους.

Επιπλέον, μην έχοντας το βάρος της σάρκας, δεν έχουν κάτι που να δικαιολογεί την κακία τους. Γιατί αυτή η κακία δεν προκαλείται, όπως σ' εμάς τους ανθρώπους, από εξωτερικούς παράγοντες, αλλά αποκλειστικά και μόνο από τη διεστραμμένη τους επιθυμία. Η αμαρτία τους, λοιπόν, είναι ασυγχώρητη και η δολιότητά τους δεν επιδέχεται μετάνοιας και θεραπείας. Έτσι, δεν υπάρχει γι' αυτούς καμιά επιείκεια, αλλά ούτε φυσικά και κάποια πιθανότητα να μετανοήσουν.⁴⁸

ζ. Η πτώση του Ανθρώπου

Ο άνθρωπος διαφέρει από το διάβολο, γιατί δεν άφησε μόνος του το αγαθό όπως ο εκείνος, αλλά και δεν υπήρξε αφ' εαυτού αίτιος της πτώσης του. Ο άνθρωπος έγινε θύμα του αρχέκακου διαβόλου, όμως ελεύθερα επέλεξε την εισήγηση του διαβόλου να

⁴⁵ Τατιανός, Προς Έλληνας, XII, <http://khazarzar.skeptik.net/books/tatian1g.htm>

⁴⁶ Ματθ. 13, 39.

⁴⁷ Γεν. 3,5.

⁴⁸ Ιού. 1,6.

πράξει το κακό.⁴⁹ Η επιλογή του Αδάμ να γευτεί τον απαγορευμένο καρπό, συμβολίζει τη μεταστροφή του ενδιαφέροντός του ανθρώπου από το Θεό στον εαυτό του. Η επιθυμία και επιλογή του προς το κακό έγινε η αιτία του προπατορικού αμαρτήματος. Ολόκληρο το ανθρώπινο γένος διαποτίστηκε από τις συνέπειες της πτώσης, όχι λόγω μίμησης, αλλά λόγω κληρονομικότητας. Η κληρονομιά της αμαρτίας των πρωτόπλαστων σε όλη την ανθρωπότητα είναι η φθορά και ο θάνατος. Κάθε βρέφος που γεννιέται, κάθε άνθρωπος φέρει τη σφραγίδα της πρώτης αμαρτίας.

Από τη στιγμή που χάθηκε η έννομη τάξη του παραδείσου, το κακό εισήλθε στη ζωή του ανθρώπου και τον έκανε να λησμονήσει τις αρετές του Θεού. Με την απομάκρυνση του ανθρώπου από το Θεό, ο άνθρωπος έγινε υποχέριο των παθών του, γεγονός που τον οδήγησε στο μεγαλύτερο δεινό, αυτό της «αμνησίας». Ξεχνώντας το Θεό και μη γνωρίζοντάς τον, ο άνθρωπος βασανίζεται από τις επιδράσεις του κακού στην ψυχή του τόσο στην επίγεια ζωή όσο και στη μέλλουσα, αφού δεν μπορεί να γευθεί τις πνευματικές αρετές και τη Χάρη του Αγίου Πνεύματος.

Αυτή είναι η διδασκαλία της Αγίας Γραφής, η οποία επιβεβαιώνεται και στην καθημερινή ζωή. Ο Αδάμ επέλεξε την ηδονή του απαγορευμένου καρπού, αλλά την επέλεξε γιατί θεώρησε ότι ήταν κάτι καλό. Η επιλογή του Αδάμ έγινε γιατί παραπλανήθηκε και ο ίδιος θεώρησε καλό κάτι που ήταν κακό. Το ίδιο φαίνεται να συμβαίνει σε κάθε άνθρωπο που επιλέγει το κακό, καθώς κανείς δεν επιλέγει το κακό ως κακό, αλλά εξαπατάται και παρασύρεται από το αγαθό φαινομενικά στοιχείο που ψευδώς παρουσιάζεται από το κακό. Αυτό όμως δεν αποβάλλει την ευθύνη του ανθρώπου, αλλά αντιθέτως ο καθένας μας πρέπει να θεωρεί τον εαυτό του αρχηγό και υπεύθυνο της κακίας που έχει μέσα του. Με αυτό τον τρόπο, καταπολεμώντας κανείς την κακία που υπάρχει μέσα του, καταπολεμάει την κακία εκ βαθέων, στη ρίζα της. Ωστόσο, ο αγώνας της καταπολέμησης της κακίας που έχει ο καθένας μέσα του είναι μακρύς και επίπονος. Τα εμπόδια που εμφανίζονται κατά τη διάρκεια αυτού του αγώνα, φαίνονται στον άνθρωπο πολλές φορές ανυπέρβλητα, σκληρά και άνισα. Το μεγαλύτερο εμπόδιο όλων αυτών είναι ο ίδιος ο εαυτός και η ανθρώπινη τάση επιστροφής στο κακό και στις αμαρτωλές συνήθειες.

Ο άνθρωπος δυσκολεύεται με την αντίσταση απέναντι στα πάθη του και ειδικά όταν αυτά συνδέονται με απολαύσεις της ζωής. Το σθένος και η πίστη μπορούν να ενισχύσουν τον άνθρωπο ώστε να μη λυγίζει και να μη χάσει το δρόμο προς τη σωτηρία. Ο αγώνας που κάνει ένας άνθρωπος είναι πολύ προσωπικός, αφενός γιατί

⁴⁹ Όταν κάποιος αμαρτάνει αποχωρίζεται από την Εκκλησία. Εκδύεται τη θεία ενδυμασία την οποία έχει ενδυθεί με το βάπτισμά του. Αυτό σημαίνει ότι τελικά εκδύεται τον ίδιο το Χριστό κατά τον Άγιο Συμεών το Νέο Θεολόγο «Και ώσπερ ο Αδάμ μετά την παράβασιν του παραδείσου και της τρυφής και της μετ' Αγγέλων διαγωγής εκβάλλεται και γυμνούται και από όψεως γίνεται του Θεού, ούτω δη και ημείς της Εκκλησίας των αγίων δουλών αυτού χωριζόμεθα αμαρτάνοντες και της θείας καταστολής ην ενεδυσάμεθα οι βαπτιζόμενοι, αυτόν δηλαδή τον Χριστόν, ως πιστεύομεν, τούτον δια της αμαρτίας αποδύομεθα...και των αιωνίων αγαθών, του αγιασμού και της υιοθεσίας στερούμεθα». Ηθικός Λόγος 13, SC 129, 414, Παρίσι, 1967.

από τη μία έχει να υπερβεί τον ίδιο του τον εαυτό και τις σκοτεινές του επιθυμίες, αλλά από την άλλη έχει να υποστεί τους άλλους ανθρώπους, οι οποίοι θα χλευάσουν σε πολλές περιπτώσεις την προσωπική του μάχη και θα σταθούν πολλές φορές εμπόδιο στην προσπάθειά του. Όμως η ανταμοιβή του ανθρώπου που θα καταφέρει να προσπεράσει και να υπερνικήσει όλα τα εμπόδια που παρουσιάζονται στο δρόμο του είναι η αιώνια Βασιλεία των Ουρανών. Για την είσοδο στην Βασιλεία του Θεού απαιτείται η πιστή αφοσίωση, η ολοκληρωτική αγάπη και η εφαρμογή του θελήματος του Θεού. Όταν εκλείπουν αυτά τα στοιχεία ο αγώνας του ανθρώπου δεν μπορεί να καρποφορήσει. Χρειάζεται συνειδητοποίηση της πρόσκαιρης επίγειας ζωής και της ματαιότητας των υλικών αγαθών, για να μπορέσει ο άνθρωπος να φτάσει στη σωτηρία μέσω της προσωπικής του μάχης, αλλά και κουράγιο για να προσηλωθεί σε αυτήν.

Στον προσωπικό χαρακτήρα της αμαρτίας αναφέρεται και ο Μέγας Αθανάσιος. Ο διάβολος πρώτος υπέδειξε το κακό, αλλά στη συνέχεια ο άνθρωπος άρχισε να το επινοεί με τη φαντασία του.⁵⁰ Ο μεταπτωτικός άνθρωπος πλάθει με το νου του το ανύπαρκτο κακό, λόγω της στέρησης του αγαθού. Σε περιπτώσεις όμως που γίνεται καλή χρήση του αυτεξουσίου, η θεία χάρη ωθεί τον άνθρωπο μακριά από την επιπόνηση της αμαρτίας. Χαρακτηριστικότερο όλων είναι το παράδειγμα της Υπεραγίας Θεοτόκου και του Τιμίου Προδρόμου και Βαπτιστού Ιωάννου.

η. Η ευθύνη του Θεού για το κακό

Για το κατάντημα του σατανά ο Θεός δεν μπορεί να φέρει ευθύνη, αφού τώρα και πάντοτε ο Θεός ως αγαθός παρέχει και προσφέρει το αγαθό στα όντα που δημιουργήσε και τα καλεί προς μέθεξη μαζί Του. Θα μπορούσε ο Θεός να στερήσει το αγαθό από τα όντα του, αλλά αυτό δεν το κάνει γιατί αντίκειται στη φύση Του. Κοινωνός αυτής της αγαθότητας του Θεού μπορεί να γίνει και ο διάβολος, ακόμα και μετά την πτώση του, αλλά δε θέλει: *«ο Θεός διαρκώς χορηγεί τα αγαθά και στο διάβολο, αλλά εκείνος δε θέλει να τα πάρει»*.⁵¹

Τέλος, *«ο Θεός στην αιωνιότητα παρέχει σε όλους τα αγαθά, γιατί είναι η πηγή αγαθών που αναβλύζει σε όλους αγαθότητα, ενώ ο καθένας έκανε δεκτικό τον εαυτό του μετέχει στο αγαθό [...] εκείνοι που δεν έχουν συνηθισμένες ηδονές υποφέρουν αθεράπευτα, χωρίς ο Θεός να έχει κάνει κόλαση, αλλά εμείς επειδή στρώσαμε την κόλαση για τους εαυτούς μας και άλλοτε μήτε το θάνατο τον έκανε ο Θεός, αλλά εμείς οι ίδιοι τον προξενήσαμε για εμάς»*.⁵²

⁵⁰ Μέγας Αθανάσιος, Περί ενανθρωπήσεως, 4 PG 25, 104 BC.

⁵¹ Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός, Κατά Μανιχαίων διάλογος, PG 94, 1569 B.

⁵² Βλ. ανωτέρω

Ομοίως και τα πάθη του ανθρώπου δεν έχουν δική τους υπόσταση, αλλά εμφανίζονται ως παραφύσιν καταστάσεις εξαιτίας της παραφθοράς της ψυχικής υγείας. Τα πάθη είναι αρρώστιες της ψυχής. Οι αρρώστιες αυτές όταν συντηρούνται για χρόνια στον άνθρωπο δεν μπορούν να απομακρυνθούν εύκολα, γιατί είναι μέρος της συνήθειάς του, με αποτέλεσμα να γίνονται δεύτερη φύση του, κομμάτι της σάρκας του. Ακόμα κι αν ο άνθρωπος μετανοήσει δεν απαλλάσσεται δια μιας από τα πάθη, αλλά χρειάζεται να αφιερώσει χρόνο για την καταπολέμησή τους. Η Οσία Μαρία η Αιγυπτία χρειάστηκε να αγωνιστεί σκληρά, για να εξαλείψει τις μνήμες των παθών της. Όσα χρόνια δούλευε πάνω στα πάθη, άλλα τόσα χρόνια χρειάστηκε να στραφεί εναντίον τους με πολύ κόπο και αγώνα.

Το κακό δεν αποτελεί τιμωρία, αλλά πρόκειται για νόσο, για αλλοτρίωση της αγαθής κτιστής πραγματικότητας. Επειδή το κάθε κτίσμα, σε οποιαδήποτε διαβάθμιση και αν βρίσκεται, προέρχεται από το μηδέν, κατά την μηχανική ή την εθελότρεπτη κίνησή του, προσανατολίζεται είτε στην τελειωτική ολοκλήρωσή του είτε στη μηδενική αλλοίωση. Έτσι, τα αυτεξούσια όντα δοκιμάζουν τη στέρση του αγαθού, κατά κάποιο τρόπο συνειδητό, όταν χάνουν το δρόμο της τελειωτικής πορείας.

Το κακό είναι αδύνατον να παράγεται από το Θεό, μιας και ο Θεός είναι πανάγαθος.⁵³ Το κακό επίσης, δεν μπορεί να προέρχεται από κάποιον άλλο Θεό, γιατί αυτό θα σήμαινε ότι οι θεοί είναι τουλάχιστον δύο, ένας καλός και ένας κακός. Η διαρχία όμως δεν μπορεί να υφίσταται, γιατί ο Θεός είναι ένας και απόλυτος, ο ένας και μοναδικός Θεός, που δε γίνεται να στερείται τελειότητας και σοφίας, γιατί αν στερούνταν αυτών των χαρακτηριστικών δε θα μπορούσαμε να αναφερόμαστε σε Θεό.

Εάν δεχόμασταν ότι ο Θεός δεν είναι ένας, αλλά περισσότεροι, αυτό θα σήμαινε ότι οι θεοί είναι πολλοί και διαφορετικοί μεταξύ τους. Ως διαφορετικοί δε θα μπορούσαν να ταυτίζονται, γιατί αν ταυτίζονται σημαίνει ότι δε μιλάμε για πολλούς θεούς, αλλά για ένα μοναδικό πρόσωπο. Συνεπώς, ο κυβερνήτης του κόσμου μπορεί να είναι μόνο ένας και απόλυτος.⁵⁴

Ο Άγιος Ιωάννης Δαμασκηνός σημειώνει ότι το αγαθό και το πονηρό είναι αρχές αντίρροπες μεταξύ τους. Ως αντίρροπες αρχές δεν μπορούν να συνυπάρχουν, γιατί η μία θα κατέστρεφε την άλλη. Καταλήγει λοιπόν στο συμπέρασμα ότι εφόσον υπάρχουν οι δύο αυτές αρχές συνίσταται και απόδειξη ότι ο Θεός έχει καθορίσει το πεδίο δράσης αυτών των δύο, το οποίο σαφώς δεν μπορεί να είναι κοινό.⁵⁵

Συνεχίζοντας, ο Άγιος Ιωάννης Δαμασκηνός γράφει ότι η απομάκρυνση του ανθρώπου από την αρετή και το αγαθό, που είναι ο Θεός, τον οδηγεί στο παρά φύσιν,

⁵³ Γρηγόριος Παλαμάς, Ομιλία 22, PG 151,288B.

⁵⁴ Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός, Έκδοσις ακριβής ορθοδόξου πίστεως, Κεφάλαιον 5, http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/paterikon/iwannhs_damaskhnos_ekdosis_akribhs.htm.

⁵⁵ Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός, Έκδοσις ακριβής ορθοδόξου πίστεως, Κεφάλαιον 93, http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/paterikon/iwannhs_damaskhnos_ekdosis_akribhs.htm.

δηλαδή το κακό: «Μία αρχή του αγαθού υπάρχει, η οποία είναι ελεύθερη από κάθε κακία. Αλλά, ρωτούν, αν συμβαίνει αυτό, από πού προέρχεται το κακό; Διότι είναι αδύνατο να δημιουργηθεί το κακό από το αγαθό. Λέμε, λοιπόν, ότι το κακό δεν είναι τίποτε άλλο παρά στέρηση του αγαθού και παρεκτροπή από τη φυσική κατάσταση στην παρά φύση· διότι κανένα κακό δεν αποτελεί φυσική κατάσταση. Όλα, δηλαδή, όσα ο Θεός δημιούργησε είναι πολύ καλά, σύμφωνα με το δημιουργικό τους σκοπό. Αν, λοιπόν, παραμένουν έτσι, όπως δημιουργήθηκαν, «είναι πολύ καλά»· αν όμως απομακρυνθούν με τη θέλησή τους από τη φυσική κατάσταση και έλθουν στο παρά φύση καταλήγουν στο κακό».⁵⁶

V. Κεφάλαιο: Η φύση του κακού

Εισαγωγή

Είναι σωστή η άποψη πως το κακό δεν εμπεριέχει κάτι θετικό. Η απατηλή ενέργειά του συνίσταται στο ότι λαμβάνει τη μορφή του αγαθού. Παρ' όλα αυτά είναι αληθές πως το κακό όχι μόνο υπάρχει στον κόσμο, αλλά κατέχει και μια κυρίαρχη θέση σε αυτόν. Ό,τι χαρακτηρίζεται ως ανύπαρκτο, συχνά μπορεί να έχει μια υπαρξιακή σημασία. Για παράδειγμα, το μηδέν μολονότι δεν μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι υπάρχει, έχει μεγάλη υπαρξιακή σημασία και αυτό γιατί ο κόσμος προήλθε από το μηδέν, από το μη ον, στην ύπαρξη μέσω της θείας βούλησης και των θείων ενεργειών.

Και αφού όλα είναι δυνάμει αγαθά, το κακό ως οφειλόμενο στην παραμορφωτική αλλοίωση του όποιου αγαθού, δεν μπορεί να θεωρεί ως πράγμα. Και αφού δεν είναι πράγμα, το κακό δεν μπορεί να έχει υπόσταση. Ως μη ον «κλέβει» την υπόσταση του αγαθού, μιας και όποια αγαθή υπόσταση διαβρωθεί, κυριαρχείται από την παρασιτική αλλοίωση του κακού. Το κακό είναι λοιπόν μη ον και υπάρχει ως η διάβρωση του αγαθού, ως παρυπόσταση, που προκαλεί τελικά την αβάσταχτη θλίψη.⁵⁷

Ο άνθρωπος κάθε φορά που ενεργεί έχει ως στόχο να πράξει το αγαθό. Το κακό δεν επιλέγεται ποτέ ως κακό. Ο άνθρωπος που επιλέγει το κακό, επί της ουσίας πλανάται,

⁵⁶ Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός, Έκδοσις ακριβής ορθόδοξου πίστεως, κεφάλαιο 93. «Όταν ουν εκουσίως τι των κτισμάτων αφηνιάση και παρήκοον του ποιήσαντος αυτό γένηται, εν εαυτώ συνεστήσατο την κακίαν· κακία γαρ ουκ ουσία τις εστίν, ουδέ ουσίας ιδίωμα, αλλά συμβεβηκός, ήτοι εκ του κατά φύσιν εις το παρά φύσιν εκούσιος παρατροπή, όπερ εστίν η αμαρτία. Πόθεν ουν η αμαρτία; Της αυτεξουσίου γνώμης του Διαβόλου εύρημα», http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/paterikon/iwannhs_damaskhnos_ekdosis_akribhs.htm.

⁵⁷ Ν. Ματσούκας, Δογματική και Συμβολική Θεολογία, τόμ. τρίτος, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 219.

νομίζοντας ότι διαπράττει το αγαθό.

Η αμαρτία είναι η επιλογή του ανθρώπου και προξενεί το κακό σε προσωπικό και κοινωνικό επίπεδο. Η αμαρτία είναι η αστοχία του ανθρώπου να διακρίνει, να επιλέξει και να διαπράξει το αγαθό. Το γεγονός αυτό δημιουργεί τελικά ένα αλλοιωμένο, νομιζόμενο αγαθό, που δεν είναι γνήσιο αλλά παραμορφωμένο.⁵⁸ Κάθε φορά που ο άνθρωπος επιλέγει την αμαρτία, διακόπτει τη σχέση του με το Θεό, η οποία είναι απαραίτητη για την αιώνια ύπαρξή του. Ο σωματικός θάνατος επέρχεται σε κάθε περίπτωση, γιατί είναι αποτέλεσμα της αμαρτίας που επέλεξε ο πρώτος άνθρωπος και έφερε την πτώση του από τον Παράδεισο.

Εκτός του σωματικού θανάτου όμως, ο άνθρωπος κινδυνεύει και από τον πνευματικό θάνατο. Όσο ο άνθρωπος απορρίπτει το αγαθό, επιλέγει ουσιαστικά την κακή αλλοίωση και τη φθορά και τείνει προς το θάνατο και το μηδέν. Όμως παρά την κακή αλλοίωση που υπόκειται το αγαθό, ο Θεός δεν αφήνει ποτέ ένα κτίσμα Του να εκλείψει εντελώς. Αυτό συμβαίνει λόγω της δημιουργίας του ανθρώπου κατ' εικόνα του Θεού. Ο άνθρωπος δημιουργήθηκε κατ' εικόνα του Θεού, που αυτό σημαίνει ότι διακρίνεται από θεία γνωρίσματα, τα οποία τον καθιστούν κατά χάριν Θεό και δεν μπορούν να εκλείψουν. Αντιθέτως, όταν ο άνθρωπος αποφασίσει να ομοιάσει με το Θεό, καλλιεργεί τα θεία γνωρίσματα, τα οποία είναι ανενεργά όσο επιλέγει το κακό. Ο ίδιος ο άνθρωπος που δίνει υπόσταση στο κακό μπορεί να το αφανίσει, αφού από τη δική του ενέργεια εξαρτάται η εμφάνιση του κακού ή η εμφάνιση του αγαθού.

Η αμετακίνητη αυτή σχέση του ανθρώπου με το Θεό του δίνει τη δυνατότητα να αποκαταστήσει τη σχέση του με το Θεό οποιαδήποτε στιγμή το επιλέξει ο ίδιος. Η συνέργεια του Θεού είναι απαραίτητη για να επιστρέψει ο άνθρωπος στη αγαθότητα. Η πορεία του ανθρώπου προς την αγαθότητα είναι η πορεία του ανθρώπου προς τη θέωση. Συνεπώς, υπάρχουν εν δυνάμει πάντα τα αγαθά στοιχεία του Θεού στον άνθρωπο, τα οποία του επιτρέπουν να ενταχθεί, αν θέλει, και να συμμετέχει στο ον επιδιώκοντας την πνευματική του τελείωση.

Συνοψίζοντας τα άνωθι, υπάρχει μονάχα η αγαθή δημιουργία. Το κακό ως πράγμα είναι ανύπαρκτο και παρουσιάζεται μόνο ως διάβρωση και αναίρεση της πραγματικότητας του αισθητού και νοητού κόσμου. Δεν υπάρχει δηλαδή αυτόκακον, γιατί αυτό στηρίζει τη ύπαρξή του στην ύπαρξη του αγαθού και στη σχέση του με αυτό. Γι' αυτό το λόγο το κακό καλείται παρυπόσταση και έτσι προσδιορίζεται και ο ίδιος ο σατανάς.

⁵⁸ Ν. Ματσούκας., Δογματική και Συμβολική Θεολογία, τρίτος τόμ, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 220.

α. Κοινωνικό κακό και ανθρώπινα πάθη

Το κακό που προκαλείται από τις ενέργειες των μελών σε μια κοινωνία ονομάζεται «κοινωνικό κακό». Μια κοινωνία που απαρτίζεται από άρρωστα μέλη δε θα μπορούσε να είναι υγιής, αλλά ούτε και να θεραπευτεί όσο τα μέλη της παραμένουν σε άρρωστη κατάσταση.

Το κοινωνικό κακό γεννιέται μέσα από τα ανθρώπινα πάθη. Ξεκινάει με τη λήθη του Θεού και κορυφώνεται με την αυτοθέωση του ανθρώπου. Το κακό είναι υπαίτιο για το βασανισμό των προσώπων και της κοινωνίας με κλιμακούμενη συνήθως έξαρση. Τα πάθη, όπως και οι αρετές κάθε μονάδας αλλά και του συνόλου, αποτυπώνονται στο σώμα της ιστορίας και το διαμορφώνουν αναλόγως. Η ανθρώπινη ιστορία ξεδιπλώνεται ως αδιάκοπη σύνθεση αλληλεπιδράσεων και αλληλεξαρτήσεων με θετικό ή με αρνητικό χαρακτήρα. Όμως, η έξαρση των παθών που ήταν εντυπωσιακή κατά τον προηγούμενο αιώνα δε φαίνεται να υποχωρεί, αλλά μάλλον να εντείνεται στον αιώνα που διανύουμε. Οι πόλεμοι, οι τρομοκρατίες, οι αδικίες, η εκμετάλλευση, που εκφράζουν και ταυτοχρόνως καλλιεργούν τα ανθρώπινα πάθη δε μειώνονται, αλλά σημειώνουν ανοδική πορεία.

Τα πάθη δεν είναι η φυσική κατάσταση του ανθρώπου, αλλά εκδηλώνουν άρρωστες καταστάσεις, που επέρχονται δευτερογενώς και προκαλούν την παραφθορά της ψυχικής υγείας. Όπως αναφέρει ο Ισαάκ ο Σύρος, τα πάθη είναι αρρώστια για την ψυχή, υπεισέρχονται στην ανθρώπινη φύση και εξέρχονται μέσω των προβλημάτων υγείας.⁵⁹ Εύλογα συμπεραίνουμε ότι εάν τα πάθη ανήκαν στην ανθρώπινη φύση, δε θα προκαλούσαν ψυχική φθορά, αλλά θα συμβίωναν αρμονικά με τις αρετές του ανθρώπου και θα συντελούσαν στην πνευματική του ανάπτυξη. Αντ' αυτού, τα πάθη εμποδίζουν τον άνθρωπο αγκυλώνοντάς τον σε προβληματικές καταστάσεις. Φυσική ανθρώπινη κατάσταση θεωρείται μόνο η ύπαρξη αρετών.

Η ετυμολογία της λέξης πάθος (<πάσχω) μαρτυρεί επίσης πως τα πάθη αποτελούν μία εσωτερική ανθρώπινη ασθένεια. Παθών είναι ο άνθρωπος που πάσχει από κάτι, που νοσεί, που υποφέρει. Όμως, για να φτάσει κανείς στο σημείο να ασθενήσει, αυτό σημαίνει πως η πράξη που συνεπάγεται το πάθος, η αμαρτία, έχει ήδη διαπραχθεί κατ' επανάληψη, με αποτέλεσμα να εμφωλεύσει στην ανθρώπινη ψυχή.⁶⁰

⁵⁹ Ισαάκ ο Σύρος, «Τα πάθη αρρωστία εστί της ψυχής, επισυμβάντα και επεισελθόντα τη φύσει, και εξαγαγόντα της ιδίας υγείας», Τα ευρεθέντα ασκητικά, Λόγος 83, εκδ. Ι. Σπετσιέρη, Θεσσαλονίκη, 1985, σ. 317.

⁶⁰ Φιλόθεος ο Σιναΐτης, Φιλοκαλία των ιερών νηπτικών τομ. δεύτερος, σ. 285, λε', Φιλοκαλία των νηπτικών Α', Β', Γ' Δ' και Ε' (σε μορφή pdf) <https://greekdownloads.wordpress.com/%CF%86%CE%B9%CE%BB%CE%BF%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%AF%CE%B1/%CF%84%CF%8C%CE%BC%CE%BF%CE%B9-%CE%B1%CE%84-%CE%B2%CE%84-%CE%B3-%CE%B4%CE%84-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B5%CE%84-%CF%83%CE%B5-%CE%BC%CE%BF%CF%81%CF%86%CE%AE-pdf/>

Επί της ουσίας, υπάρχουν υφιστάμενες ανθρώπινες δυνάμεις που έχουν δοθεί από το Θεό, όταν όμως αυτές δεν στρέφονται στο Θεό καταλήγουν στις νοσηρές δυνάμεις που ονομάζουμε πάθη. Αυτό επιβεβαιώνεται από τον Άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά, σύμφωνα με το οποίο τα πάθη αμαυρώνουν, μολύνουν και καταστρέφουν την εικόνα του Θεού μέσα στον άνθρωπο.⁶¹

Για να κατανοηθεί πλήρως το άνωθεν, είναι απαραίτητη η αποσαφήνιση της τριμερούς διαίρεσης της ψυχής στις εξής φυσικές δυνάμεις: λόγος, θυμικό και επιθυμία. Τον τριμερή αυτό διαχωρισμό ενστερνίζεται και ο Άγιος Δωρόθεος.⁶² Το θυμικό και η επιθυμία αφορούν το παθητικό μέρος της ψυχής, ενώ ο λόγος αφορά το λογιστικό μέρος της ψυχής. Όταν αναφερόμαστε στα πάθη, σημαίνει ότι το παθητικό μέρος της ψυχής, το θυμικό και η επιθυμία, έχει μολυνθεί και χρήζει θεραπείας.

Ο άνθρωπος έχει λάβει τις φυσικές δυνάμεις του θυμικού και της επιθυμίας για να έχει τη μνήμη του Θεού και για να προστρέχει σε Εκείνον, ενώ του λογιστικού για να γνωρίσει το Χριστό ολοκληρωτικά. Όταν ο άνθρωπος δεν κατευθύνει στο Θεό τις δυνάμεις του, αλλοιώνει τη φυσική τους κατάσταση, με αποτέλεσμα ο θυμός να οδηγεί σε τυραννία, η επιθυμία σε φιλαυτία και το λογιστικό σε άγνοια. Έτσι, στο θυμικό της ψυχής κυριαρχούν τελικά πάθη μνησικακίας, θυμού και οργής, στην επιθυμία τα σαρκικά πάθη και στο λογιστικό η υπερηφάνεια.

Παραδείγματα της αλλοιωμένης κατάστασης των ψυχικών δυνάμεων υπάρχουν πολλά, ένα εκ των οποίων είναι και ο θυμός, ο οποίος ενώ δόθηκε για την καταπολέμηση του διαβόλου, χρησιμοποιείται από τον άνθρωπο εναντίον άλλων ανθρώπων. Επιπλέον, η συνουσία δόθηκε μεταξύ των συζύγων για να αποβλέπει στην τεκνογονία, αλλά χρησιμοποιείται πολλές φορές και μόνο για την πρόκληση σαρκικής απόλαυσης και ηδονής.

> Διάκριση Πάθους και Αμαρτίας

Εύκολα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το πάθος διακρίνεται από την αμαρτία, καθώς το πάθος κινείται στην ψυχή, ενώ η αμαρτία στο σώμα.⁶³

⁶¹ Φιλόθεος ο Σιναΐτης, Φιλοκαλία των ιερών νηπτικών τομ. τέταρτος, σ. 147-148, μ', Φιλοκαλία των νηπτικών Α', Β', Γ' Δ' και Ε' (σε μορφή pdf)

<https://greekdownloads.wordpress.com/%CF%86%CE%B9%CE%BB%CE%BF%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%AF%CE%B1/%CF%84%CF%8C%CE%BC%CE%BF%CE%B9-%CE%B1%CE%84-%CE%B2%CE%84-%CE%B3-%CE%B4%CE%84-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B5%CE%84-%CF%83%CE%B5-%CE%BC%CE%BF%CF%81%CF%86%CE%AE-pdf/>

⁶² Αββάς Δωρόθεος, Φιλοκαλία των νηπτικών και ασκητικών, εκδ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Θεσσαλονίκη 1985, τομ. 12^{ος}, σ. 592.

⁶³ Φιλόθεος ο Σιναΐτης, Φιλοκαλία τόμ. τρίτος, σ. 282, λζ', Φιλοκαλία των νηπτικών Α', Β', Γ' Δ' και Ε' (σε μορφή pdf)

Στα Ευαγγέλια συναντούμε πολλές φορές διδαχή γύρω από τα πάθη. Όπως για παράδειγμα στο κατά Λουκάν Ευαγγέλιο, ο Ιησούς Χριστός παραθέτει την παραβολή του σπορέα. Ο σπόρος που πέφτει μέσα στα αγκάθια πνίγεται όταν μεγαλώσει, έτσι και τα πάθη δεν επιτρέπουν στο Θείο Λόγο να καρποφορήσει μέσα στην ψυχή.⁶⁴ Τα πάθη είναι φυσικές δυνάμεις της ψυχής, οι οποίες δηλητηριάζονται από την διαπραττόμενη αμαρτία και απομακρύνουν τον άνθρωπο από το Θεό.

Στο κατά Μάρκον Ευαγγέλιον, ο Ιησούς Χριστός ρωτήθηκε από τους Φαρισαίους γιατί οι μαθητές τρώνε με άπλυτα χέρια και ο ίδιος αποκρίθηκε πως αυτό που μολύνει τον άνθρωπο δεν είναι αυτό που εξέρχεται από την καρδιά και το λογισμό του, αλλά αυτό που υπάρχει μέσα του. Τα πάθη που βρίσκονται στο εσωτερικό του ανθρώπου, όταν εκδηλώνονται εξωτερικά γίνονται ακάθαρτες πράξεις: «μοιχεῖται, πορνεῖται, φόνοι, κλοπαί, πλεονεξίαι, πονηρίαι, δόλος, ἀσέλγεια, ὀφθαλμὸς πονηρὸς, βλασφημία, ὑπερηφανία, ἀφροσύνη».⁶⁵ Η επανάληψη αμαρτιῶν οδηγεί σε δημιουργία παθῶν.

β. Η αιτία των παθῶν

Τα πάθη γεννιούνται από τη στιγμή που ο άνθρωπος λησμονεί το Θεό. Η αποξένωση από τη γνώση του Θεού και ο αυτοπεριορισμός στην έρευνα και στη γνώση των αισθητῶν μόνο πραγμάτων οδηγεί τον άνθρωπο στην απόκτηση των παθῶν. Η πνευματική ωριμότητα ξεχνιέται και ο άνθρωπος αλλοτριώνεται από τις πνευματικές χαρές. Ως άλογο ζῶον υποτάσσεται στα αισθητά και προσηλώνεται στις σωματικές απολαύσεις, με αναπόφευκτο αποτέλεσμα να αλλοιώσει τις ψυχικές του δυνάμεις.⁶⁶ «Πολλή της λήθης η τυραννίς» επισημαίνει ο Άγιος Νικόλαος ο Καβάσιλας.⁶⁷

Η πτώση του ανθρώπου από τον Παράδεισο έδειξε ότι ο άνθρωπος έχασε την πίστη του στο Θεό και προσκόλλησε στην ύλη. Η ύλη αντικατέστησε το Θεό, γιατί ο άνθρωπος την αγάπησε και τη θεοποίησε. Έτσι, η ύλη έχασε την ιδιότητά της ως μέσο δοξολογίας προς το Θεό και έγινε αυτοσκοπός του ανθρώπου.

Πίσω από την ικανοποίηση των υλικών αναγκών κρύβεται το πρωταρχικό πάθος του εγωισμού. Η φιλαυτία ουσιαστικά είναι ένα διαβρωμένο αγαθό. Ως τέτοιο, είναι

<https://greekdownloads.wordpress.com/%CF%86%CE%B9%CE%BB%CE%BF%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%AF%CE%B1/%CF%84%CF%8C%CE%BC%CE%BF%CE%B9-%CE%B1%CE%84-%CE%B2%CE%84-%CE%B3-%CE%B4%CE%84-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B5%CE%84-%CF%83%CE%B5-%CE%BC%CE%BF%CF%81%CF%86%CE%AE-pdf/>

⁶⁴ Κατά Λουκάν, η', 14.

⁶⁵ Κατά Μάρκον, ζ', 21-23.

⁶⁶ Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής, Προς Θαλάσσιον τον οσιώτατον πρεσβύτερον και ηγούμενον, Περί διαφόρων απόρων της θείας Γραφής, PG 90, Όρος άλλος κακίας, 257 A, <http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/maximos/prosthalassion1.html>.

⁶⁷ Νικόλαος Καβάσιλας, Ερμηνεία της θείας Λειτουργίας 21, PG 150, 413C.

αποτέλεσμα της κακής χρήσης αγάπης που έχει δοθεί από το Θεό στον άνθρωπο με σκοπό την προσοχή και την αυτοσυντήρησή του ώστε να φτάσει στη θέωση, αλλά και με τον επιπλέον σκοπό την παροχή αγάπης στα υπόλοιπα δημιουργήματα του Θεού.

Η κατάχρηση της αγάπης προς εαυτόν οδηγεί τον άνθρωπο σε μια εμπαθή κατάσταση, η οποία χαρακτηρίζεται από τη δουλεία και από την ειδωλολατρία. Κυριαρχεί η υπέρ του δέοντος προσκόλληση στα κοσμικά πράγματα. Μάλιστα, αυτός είναι και ο λόγος που η ύλη έχει κατηγορηθεί από αρχαιότερους χρόνους ως κακή ή ακόμη έχει ταυτιστεί και με το ίδιο το κακό. Για την Ορθοδοξία, η ψυχή όταν εγκαταλείπει το σώμα αφήνει πίσω της τα ισχυρά δεσμά της αμαρτίας, αφού πράγματι η σάρκα είναι αρκετά επιρρεπής στα αισθητά πράγματα, ενώ πολλές φορές αδυνατεί να συμμορφωθεί εκεί που επιτάσσει το πνεύμα. Θα λέγαμε ότι πάθη είναι αδύνατον να εξαλειφθούν, γιατί υποκινούνται από φυσικές ανθρώπινες δυνάμεις. Γι' αυτό, για να θεραπευτεί η ψυχή χρειάζεται η μεταστροφή τους από πάθη σε αρετές. Η ψυχή που κινείται με μετάνοια, αγάπη και εγκράτεια μεταστρέφει τα πάθη μέσα από έναν διαρκή και επίπονο αγώνα.

Μετά την πτώση των πρωτόπλαστων οι άνθρωποι έχουν χρεωθεί τη λανθασμένη επιλογή του Αδάμ και της Εύας, η οποία αλλοίωσε με μόνιμο τρόπο την ανθρώπινη φύση προσδίδοντάς της φθαρτότητα από εκεί που ήταν προικισμένη με αθανασία, ενώ επιπλέον την έκανε επιρρεπή στο κακό και την αμαρτία. Ο άνθρωπος γνώρισε από τότε τον πόνο, ωστόσο έμαθε ότι έχει προσωπική ευθύνη για καθετί που κάνει, ενώ πάντα υπάρχουν συνέπειες μετά από μία επιλογή.

γ. Τα πάθη και οι αμαρτίες

Οι αμαρτίες προηγούνται των παθών. Αυτό σημαίνει ότι πρώτα διενεργούνται οι αμαρτίες και έπειτα ακολουθούν τα πάθη ως συνέπεια των αμαρτιών. Ωστόσο, υπάρχουνε πάθη που παραμένουν σε λανθάνουσα κατάσταση, περιμένοντας συγκεκριμένες αμαρτίες για την ενεργοποίησή τους. Αυτά τα πάθη είναι πιο επικίνδυνα από τα ήδη εκδηλωμένα πάθη, για τον απλό λόγο ότι τα δεύτερα έχουν εντοπιστεί, συνεπώς είναι δυνατόν να καταπολεμηθούν. Αντιθέτως, τα πάθη που δεν έχουν εκδηλωθεί, είναι αδύνατον να καταπολεμηθούν, αφού ο παθών δε γνωρίζει την ύπαρξή τους, ενώ επίσης υπάρχει ο κίνδυνος εκδήλωσής τους ανά πάσα στιγμή, διαταράσσοντας την ψυχική ισορροπία.

Όπως ήδη επισημάνθηκε ναυαρχίδα των παθών είναι η φιλαυτία. Εξ αυτής προκύπτουν τα τρία βασικά πάθη : η γαστριμαργία, η φιλαργυρία και η κενοδοξία, τα οποία με τη σειρά τους οδηγούν στα υπόλοιπα πάθη.⁶⁸

Ακόμη και στον ίδιο τον Ιησού Χριστό, παρότι αναμάρτητος, ο διάβολος υπέβαλε τρεις πειρασμούς, που αντιστοιχούσαν στα τρία αυτά πάθη. Ο διάβολος υπέβαλε

⁶⁸ Γ. Μαντζαρίδης, Χριστιανική Ηθική, τόμ. δεύτερος, εκδ. Ποιρναρά, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 62.

πρωτίστως τη γαστριμαργία, όταν προτάθηκε τη μετατροπή των λίθων σε ψωμιά : «Εάν είσαι ο Υιός του Θεού, διέταξε την πέτρα να γίνει άρτος». Δεύτερον, υπέβαλε τη φιλαργυρία, όταν ζήτησε από το Χριστό να τον προσκυνήσει για να του προσφέρει γήινα αγαθά, εξουσία και δόξα επάνω στον κόσμο : «Θα σου δώσω όλη την εξουσία και τη δόξα επάνω στα κράτη. Θα σου τα δώσω γιατί όλοι έχουν παραδοθεί και υποταχθεί σε μένα εξαιτίας των αμαρτιών τους και εγώ μπορώ να τα παραδίδω σε όποιον θέλω. Εάν πέσεις μπροστά μου και με προσκυνήσεις σαν κύριό σου, θα έχεις δική Σου όλη αυτή τη δόξα και μεγαλοπρέπεια». Τέλος, υπέβαλε την κενοδοξία, όταν αιτήθηκε της απόδειξης της θεότητας του Ιησού μέσω της θαυματουργικής του διάσωσης. «Εάν είσαι Θεός, πέσε από εδώ κάτω και δε θα πάθεις τίποτα, αφού είναι γραμμένο στην Αγία Γραφή ότι ο Θεός θα δώσει εντολή στους Αγγέλους Του να σε διαφυλάξουν». ⁶⁹

Η γαστριμαργία είναι το πρώτο πάθος που χρησιμοποίησε ο διάβολος για να πειράξει το Χριστό. Το ίδιο πάθος είναι αυτό που έβγαλε τον άνθρωπο έξω από τον Παράδεισο όταν του ζητήθηκε να μη φάει από τον απαγορευμένο καρπό. Η γαστριμαργία είναι το πάθος από το οποίο γεννιούνται επόμενα πάθη και αμαρτήματα συσχετισμένα με την ικανοποίηση των αισθήσεων. Για τον περιορισμό της γαστριμαργίας καλλιεργείται η εγκράτεια μέσω της νηστείας.

Για τον Άγιο Ιωάννη Σιναΐτη της Κλίμακος το πρώτο πάθος για τους μοναχούς είναι η γαστριμαργία, αλλά για τους κοσμικούς πρώτη έρχεται η φιλαργυρία. Η διαφορά της φιλαργυρίας με τη γαστριμαργία είναι ότι η πρώτη δεν ανήκει στη φύση του ανθρώπου, όπως η γαστριμαργία, αλλά είναι στη διάθεση του ανθρώπου. Γι' αυτό το λόγο δεν μπορεί να έχει κανένα ελαφρυντικό. Ο Απόστολος Παύλος χαρακτηρίζει τη φιλαργυρία ως «ρίζα πάντων κακών», γιατί από εκείνη γεννιούνται η πλεονεξία, η κλοπή και όλα τα συναφή.⁷⁰

Τέλος, το τρίτο πάθος είναι η κενοδοξία, το ενδιαφέρον δηλαδή για μάταια και άσκοπα πράγματα και η επίδειξή τους. Το πάθος αυτό προκαλεί την ανθρώπινη υπερηφάνεια και το φθόνο και μπορεί εύκολα να συνυπάρχει με αρετές και να συνοδεύει θεάρεστα έργα. Αυτή η ιδιότητά της να λειτουργεί υποχθόνια την καθιστά επικίνδυνη, γι' αυτό και η καταπολέμηση απαιτεί λεπτό χειρισμό. Μοναδικό εφόδιο για την καταπολέμηση της κενοδοξίας είναι το ταπεινό φρόνημα.⁷¹

δ. Η καταπολέμηση των παθών

Τα πάθη μολύνουν τις αρετές και εγκαθιδρύουν το κακό στην ψυχή του ανθρώπου. Όμως αυτό το γεγονός ενισχύει την ανάδειξη της υπεροχής του αγαθού. Αυτό γιατί το αγαθό είναι πανίσχυρο, ανώτερο και απεριόριστο, οπότε το κακό έρχεται και παρασιτεί

⁶⁹ Κατά Λουκάν 4,3 - 12.

⁷⁰ Γ. Μαντζαρίδης, Χριστιανική Ηθική, τόμ. δεύτερος, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 63.

⁷¹ Γ. Μαντζαρίδης, Χριστιανική Ηθική, τόμ. δεύτερος, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 64.

πάνω του. Για να καταπολεμηθεί το κακό, κύριας σημασίας είναι η καταπολέμηση των παθών. Η ασκητική ζωή στοχεύει ακριβώς σε αυτό.⁷²

Ο Μ. Βασίλειος επισημαίνει πως μεγάλη ωφέλεια για την καταπολέμηση των παθών προσφέρει η ησυχία της ερήμου. Όπως τα θηρία γίνονται πιο ευκολονίκητα όταν κατακυττηθούν, έτσι και οι επιθυμίες, οι οργές, οι φόβοι και οι λύπες, τα φαρμακερά κακά της ψυχής, όταν κατευναστούν με την ησυχία και δεν εξαγριωθούν με τους συνεχείς ερεθισμούς, καθίστανται πιο ευκολονίκητα για τον άνθρωπο και ελέγχονται με τη δύναμη του λόγου.⁷³

Όμως η μεθοδολογία για την καταπολέμηση των παθών διαφέρει από άνθρωπο σε άνθρωπο. Η πρώτη και σκληρότερη επιλογή που προσφέρεται είναι η ευθεία αντιμετώπιση των παθών, με αντίσταση στην υποταγή τους. Στη δεύτερη επιλογή, ούσα και ηπιότερη, ο Χριστιανός καταπολεμά τα πάθη του μέσω της ενίσχυσης των αρετών, της αγάπης του στο Θεό και μέσω της διακαούς επιθυμίας του για την επικράτηση του θελήματος του Θεού και της τήρησης του θείου Νόμου. Και στις δύο περιπτώσεις πάντως για την αποτελεσματική εκπόνηση του πνευματικού αγώνα, ο πιστός καλείται να αντιληφθεί το μέγεθος της απειλής των παθών, αφού θανατώνουν την αγαθότητα της ψυχής απομακρύνοντάς την από το Θεό. Απαιτείται σχολαστική επιμέλεια και διαρκής επαγρύπνηση στον αγώνα απέναντι στα πάθη. Η παραμικρή παραμέληση μπορεί να οδηγήσει ξανά σε πάθη πολύ εύκολα, επαναφέροντάς τα στην ψυχή.

ε. Οι πειρασμοί

Οι πειρασμοί που δέχεται ο άνθρωπος καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του έχουν καθαρά δαιμονική προέλευση. Επειδή ο διάβολος είναι εντελώς ανίσχυρος απέναντι στο Θεό, αποπειράται να πειράξει τον άνθρωπο, γιατί είναι το πιο αγαπημένο δημιουργήμα του Θεού. Η ζήλια του για τον άνθρωπο είναι μέγιστη, επειδή ο άνθρωπος δύναται να κερδίσει την αιώνια ζωή, ενώ ο διάβολος όχι. Έτσι παρασύροντας τον άνθρωπο στην αμαρτία, ο διάβολος καταφέρει την απομάκρυνσή του από το Θεό τώρα αλλά και στην αιώνια ζωή. Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητο να τονίσουμε ότι ο διάβολος δεν μπορεί να εξαναγκάσει τον άνθρωπο να διαπράξει αμαρτία. Αυτό συμβαίνει γιατί ο άνθρωπος έχει αυτεξούσιο το οποίο δεν μπορεί να του στερήσει κανείς. Γι' αυτό το λόγο, ο διάβολος «πειράζει» τον άνθρωπο τοποθετώντας του κακούς λογισμούς με απώτερο στόχο να τον ωθήσει στη διάπραξη αμαρτίας. Όμως ο διάβολος δεν έχει το δικαίωμα και την ικανότητα να παρέμβει στην ελευθερία του ανθρώπου και να επιλέξει την αμαρτία. Μόνο ο άνθρωπος μπορεί να επιλέξει την αμαρτία με την ελεύθερη συγκατάθεσή του στην πειρασμική σκέψη του διαβόλου. Οι

⁷² Γ. Μαντζαρίδης, Ηθική τόμ. δεύτερος, σ. 65.

⁷³ Βλ. ανωτέρω.

δαίμονες προσπαθούν με όλους τους τρόπους να σπρώξουν τον άνθρωπο στην αμαρτία, ακόμα και αν χρειαστεί να τον παραπλανήσουν παρουσιάζοντας αναληθώς ένα πάθος ως αγαθό. Ωστόσο, την τελική απόφαση και επιλογή την έχει ο άνθρωπος, ο οποίος είτε υποκύπτει στις πειρασμικές καταστάσεις είτε όχι. Ο άνθρωπος βρίσκεται σε πλεονεκτικότερη θέση απ' ό,τι βρίσκονται οι δαίμονες, γιατί ο άνθρωπος έχει ψυχοσωματική σύνθεση σε αντίθεση με του δαίμονες που είναι ασώματοι. Το σώμα λόγω της ασθενικής του φύσης, λόγω δηλαδή της αδυναμίας του, δίνει την ευκαιρία στον άνθρωπο να μετανοήσει ακόμα και όταν υποκύψει στον πειρασμό και διαπράξει την αμαρτία. Αντιθέτως, οι δαίμονες επειδή δεν έχουν το βάρος της σάρκας δεν μπορούν να δικαιολογηθούν για την κακία που φέρουν.

Και ενώ οι πειρασμοί προέχονται από τους δαίμονες και το διάβολο, ο Θεός είναι απείραστος.⁷⁴ Αυτό σημαίνει ότι κανένας πειρασμός δεν μπορεί να προέρχεται από το Θεό. Ωστόσο, ο Θεός επιτρέπει την παρουσία των πειρασμών σε ορισμένες περιπτώσεις για λόγους που θα αναλύσουμε παρακάτω.

Η διάκριση των πειρασμών γίνεται σε δύο κατηγορίες: υπάρχουν οι «κατά γνώμην» ή αλλιώς εκούσιοι πειρασμοί και οι «παρά γνώμην» ή ακούσιοι πειρασμοί.⁷⁵ Οι εκούσιοι πειρασμοί είναι εκείνοι που γίνονται ευχαρίστως αποδεκτοί από τον άνθρωπο, γιατί προκαλούν ηδονή στον κόσμο των αισθήσεών τους. Οι παρά γνώμην ή αλλιώς ακούσιοι πειρασμοί είναι εκείνοι που συναντούν τον άνθρωπο παρά τη θέλησή του.

Οι εκούσιοι πειρασμοί οδηγούν σε οδύνη της ψυχής, ενώ οι ακούσιοι πειρασμοί προκαλούν οδύνη στη σάρκα, ωστόσο όταν αντιμετωπίζονται σωστά και συνετά μπορούν να οδηγήσουν στην ηδονή της ψυχής.⁷⁶

Όταν ο Χριστός διδάσκει να λέμε «μη εισενέγκης ημάς εις πειρασμόν» αναφέρεται στους εκούσιους πειρασμούς. Οι εκούσιοι πειρασμοί, στους οποίους ο άνθρωπος υποκύπτει δελεασμένος από την ηδονή των αισθήσεων, ξεκινούν μέσα από την ψυχή του, έστω και αν προκαλούνται με αφορμή εξωτερικά ερεθίσματα. Οι εκούσιοι πειρασμοί προκύπτουν όταν το θέλημα του ανθρώπου ταυτίζεται με το θέλημα του διαβόλου. Το θέλημα του Θεού δεν υπάρχει πουθενά στους εκούσιους πειρασμούς, γι' αυτό και δεν μπορούν να αποβούν ωφέλιμοι για τον χριστιανό, παρά μόνο καταστροφικοί για την ψυχή του. Όσο ο άνθρωπος είναι επιρρεπής στους πειρασμούς τόσο απομακρύνεται από τη θεία Χάρη. Ο πνευματικά ανίσχυρος άνθρωπος γίνεται δεκτικός στους πειρασμούς, γιατί δεν έχει πνευματικά θεμέλια υποστήριξης του θελήματος του Θεού και έτσι ξεγελιέται από τις δαιμονικές δυνάμεις.

Ο άνθρωπος θα πρέπει να προσέχει και να στοχάζεται εάν οι πράξεις του συμφωνούν με το θέλημα του Θεού ή με το θέλημα του διαβόλου. Επειδή σε συνήθειες συνθήκες οι

⁷⁴ Π.Δ, Ιακ. 1,13.

⁷⁵ Γ. Μαντζαρίδης, Ηθική, δεύτερος τόμ., εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 65.

⁷⁶ Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής, Κεφάλαια διάφορα 3,90-91, PG 90, 1300 BC. Αρχιμ. Ευσέβιος, Ηδονή- Οδύνη, Ο διπλός καρπός της αισθήσεως, Ακρίτας, Αθήνα, 1990, σ. 204.

άνθρωποι είναι αφηρημένοι, δεν προσέχουν τους πιθανούς κινδύνους και τις παγίδες που στήνουν οι δαίμονες, για να σκοντάψουν στην αμαρτία. Ο διάβολος υποβάλλει πειρασμούς, για να υποκύψει ο άνθρωπος στην αμαρτία. Όταν τελικά ο άνθρωπος διαπράττει την αμαρτία ύστερα από τη συγκατάβασή του στον πειρασμό, αυτού του είδους ο πειρασμός ονομάζεται εκούσιος.

Από την άλλη, οι ακούσιοι πειρασμοί γίνονται παρά τη θέληση του ανθρώπου κατά οικονομική παραχώρηση.⁷⁷ Ο Θεός επιτρέπει τους πειρασμούς να ενοχλήσουν τον άνθρωπο γιατί καθίστανται αναγκαίο μέσον για την πνευματική προαγωγή του και την απόκτηση αρετών. Ο Θεός παραχωρεί τους ακούσιους πειρασμούς είτε σε περιπτώσεις που χρειάζεται να δοκιμαστεί η χριστιανική πίστη και να λάμψουν οι αρετές, όπως συνέβη στις δοκιμασίες Αγίων, είτε σε περιπτώσεις που χρειάζεται ο άνθρωπος να αντιληφθεί την τραγική θέση της ύπαρξής του και να επιστρέψει στον αγώνα για τη σωτηρία της ψυχής. Σε κάθε περίπτωση, οι ακούσιοι πειρασμοί γίνονται αφορμή για να καθαριστεί η καρδιά των ανθρώπων από κάθε στίγμα αμαρτίας, ώστε την ώρα της Κρίσης να έχουν την ευκαιρία να παρουσιαστούν όλοι καθαροί μπροστά Του.⁷⁸

⁷⁷ Άγιος Συμεών ο Νέος Θεολόγος, Κεφάλαια θεολογικά και πρακτικά ρ' 73, SC 51, Παρίσι, 1957, σ. 61.

⁷⁸ Π.Δ. Ησ. 1,25.

στ. Η απελευθέρωση από τα πάθη και η τελείωση

Ο άνθρωπος που θέλει να απελευθερωθεί από τα πάθη του υποτάσσει το ίδιον θέλημα στο θέλημα του Θεού, που εκφράζεται μέσα από το θείο νόμο. Οι άνθρωποι υπακούοντας τις εντολές του Θεού, παρακάμπτουν τη δική τους επιθυμία, αποδεικνύοντας εμπράκτως ότι αγαπούν το Θεό περισσότερο από τον εαυτό τους. Εφόσον η φιλαυτία μειώνεται ως μητέρα των παθών, κατ' αναλογία μειώνονται και τα υπόλοιπα πάθη. Σημειώνεται ότι ο Ιησούς Χριστός δεν είχε πάθη. Για τον εμπαθή άνθρωπο που θέλει να αποσύρει τα πάθη του, ο Ιησούς γίνεται το απόλυτο πρόσωπο προς μίμηση και ταύτιση. Πρώτος απ' όλους ο ίδιος Ιησούς Χριστός δίδαξε την υπακοή με την υποταγή Του στο θέλημα του Θεού Πατέρα. Η υπακοή είναι ειλικρινές δείγμα αγάπης γιατί εκφράζει την άμεση ανάγκη ικανοποίησης της επιθυμίας εκείνου που αγαπούμε. Ένας άνθρωπος λοιπόν με πραγματική αγάπη στο Θεό δεν μπορεί να έχει πάθη. Η αγιοσύνη αποκτιέται όταν τα πάθη εκλείψουν και όταν επιπλέον υπάρχει ολοκληρωτική αγάπη, κοινωνία και ένωση με το Θεό. Όσο ο άνθρωπος αποδεσμεύεται από τα πάθη του, τόσο πλησιάζει το Θεό και την τελείωσή του. Σε πολλές θρησκείες παρατηρείται ο αγώνας κατά των παθών. Συνήθως όμως ο αγώνας αυτός αναφέρεται σε πάθη που είναι κατακριτέα από την κοινωνία, χωρίς να αναγνωρίζεται ο εγωισμός και η υπερηφάνεια σαν πηγή των παθών και αιτία των αμαρτιών. Μόνο ο χριστιανισμός εστιάζει στην μάχη της υπερηφάνειας με την ανάπτυξη της ταπεινού φρονήματος.⁷⁹

⁷⁹ Γ. Μαντζαρίδης, Χριστιανική Ηθική, τόμ. δεύτερος, εκδ Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 68

ζ. Η απάθεια

Με τη σύγχρονη έννοια, η λέξη «απάθεια» έχει αρνητικό πρόσημο, καθώς σημαίνει την πλήρη αδιαφορία και την συναισθηματική αποστασιοποίηση. Ωστόσο, για το χριστιανισμό η λέξη «απάθεια» σημαίνει ότι όλες οι φυσικές δυνάμεις του ανθρώπου λειτουργούν με κατεύθυνση την πνευματική άνοδο και την αγιοποίηση.

Το παθητικό μέρος της ψυχής, δηλαδή το θυμικό και το επιθυμητικό, δεν μπορούν να χαθούν ολοκληρωτικά, αλλά να μεταστραφούν. Έτσι λοιπόν, όταν κάνουμε λόγο για απάθεια, αναφερόμαστε στην μεταστροφή που κάνει η ψυχή από τις πονηρές συνήθειες στις αγαθές.⁸⁰ Μάλιστα, η απάθεια συνδέεται με την ειλικρινή και σθεναρή αγάπη στο Θεό, που έχει τη δύναμη να εκμηδενίζει τις πνευματικές αδυναμίες και να καλλιεργεί τις πνευματικές αρετές. Ο άνθρωπος που είναι εξ ολοκλήρου απαθής διευρύνει το πρόσωπό του σε ένα οικουμενικό πρόσωπο, που συνδέει την ύπαρξή του με όλη την πλάση.⁸¹

η. Το κακό και οι άλλοι

Το κακό είναι εύκολο να εντοπιστεί στους άλλους ή στην κοινωνία εν γένει, αλλά είναι δύσκολο να εντοπιστεί καθ' εαυτόν. Οι άνθρωποι μπορούν να αναγνωρίσουν τα πάθη γύρω τους σε άλλα πρόσωπα ή να επισημάνουν το κοινωνικό κακό, αλλά δύσκολα ανιχνεύουν το κακό μέσα στους ίδιους.

⁸⁰ Βλ. ανωτέρω.

⁸¹ Γ. Μαντζαρίδης, Ηθική, τόμ. δεύτερος, σ. 69.

Για να αντιμετωπιστεί το κακό χρειάζεται κανείς να ξεκινήσει από τον ίδιο τον εαυτό και τα πάθη του. Με την επίρριψη των ευθυνών σε μια απρόσωπη κοινωνία ή στα πρόσωπα των άλλων, το κακό δεν μπορεί να ξεπεραστεί. Η αναποτελεσματικότητα καταπολέμησης του κακού οφείλεται στην απουσία ανάληψης προσωπικής ευθύνης. Όσο απουσιάζει η προσωπική ευθύνη για το κακό, τόσο αυτό κλιμακώνεται και εντείνεται στην προσωπική ζωή αλλά και την κοινωνική. Θεραπεύοντας τον εαυτό του μπορεί κανείς να γίνει χρήσιμος για τη μείωση του συνολικού κακού.⁸²

θ. Η προσωπική ευθύνη για το κακό

Ο άνθρωπος επιλέγει το κακό είτε γιατί εξαπατάται από το διάβολο είτε γιατί δυσκολεύεται να διακρίνει το καλό από το κακό. Αυτή η σύγχυση στη διάκριση καλού - κακού προκύπτει από το προπατορικό αμάρτημα και έπειτα, όπου ο άνθρωπος έχασε την αγαθότητα και τη σοφία του.

Ο Θεός χάρισε εξ αρχής στον άνθρωπο την αυτεξούσια φύση του. Η ανθρωπίνη δημιουργία κατ' εικόνα του Θεού, σημαίνει ότι ο Θεός τύπωσε τον ελεύθερο εαυτό Του στο δημιούργημα, πλάθοντας ένα ον τόσο ελεύθερο, που εφόσον θέλει, μπορεί να καταστήσει και τον ίδιο του το Δημιουργό ανύπαρκτο.⁸³ Στον άνθρωπο δόθηκε η ελευθερία επιλογής ανάμεσα στο καλό και στο κακό.⁸⁴ Είναι φανερό λοιπόν πως με τη δική του συγκατάθεση ο άνθρωπος πράττει το κακό. Για την αποτροπή και απομάκρυνση του κακού, πρέπει και πάλι ο άνθρωπος να δώσει την συγκατάθεσή του. Αυτό σημαίνει πως ο άνθρωπος πρέπει να καταλάβει την προσωπική του ευθύνη απέναντι στο κακό, χωρίς να μεταθέτει την ευθύνη. Η υπηρετήση του αγαθού είναι ο καταλληλότερος τρόπος για την καταπολέμηση του κακού και ξεκινάει με προσωπική μάχη.⁸⁵

⁸² Γ. Μαντζαρίδης, Ηθική, δεύτερος τόμ., σ. 70.

⁸³ Ν. Λουδοβίκος, Θεοποιΐα, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2007, σ. 17.

⁸⁴ Γ. Νύσσης, Περί κατασκευής ανθρώπου, PG 44, 184B.

⁸⁵ Γ. Μαντζαρίδης, Ηθική, δεύτερος τόμ., σ. 70.

Ι. Η συνυπευθυνότητα

Κάθε ύπαρξη είναι μοναδική και αποτελεί ένα αναπόσπαστο κομμάτι αυτού του κόσμου. Ο καθένας και η καθεμία συνδέεται ξεχωριστά με τον κόσμο, τον οποίο επηρεάζει με κάθε ενέργειά του είτε θετικά είτε αρνητικά. Το κάθε ον καθίσταται μέρος μιας πολύ μεγαλύτερης αλυσίδας, που είναι ο κόσμος. Ως εκ τούτου, καθετί αγαθό θα πρέπει να καθίσταται προσωπική επιδίωξη.⁸⁶

Είναι φανερό πως τα μέλη μιας κοινωνίας συμμετέχουν στο καλό και στο κακό που συμβαίνει στο περιβάλλον τους. Γίνονται άμεσα αποδέκτες, αλλά δεν παύουν να είναι και οι ίδιοι αυτουργοί. Προκαλούν ακόμη και με την πιο μικρή πράξη τους. Συνεπώς, όταν ένα μέλος πραγματοποιεί κάτι καλό ή κάτι κακό αντίστοιχα, αυτό επηρεάζει σε συνέχεια ολόκληρη την κοινωνία.⁸⁷

ια. Η υπερηφάνεια και ταπείνωση

Η υπερηφάνεια είναι η αιτία γέννησης των υπολοίπων παθών. Δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι ο Εωσφόρος έπεσε από τον Παράδεισο λόγω της υπερηφάνειας.

Στον κόσμο η υπερηφάνεια λογαριάζεται σαν αρετή και η απουσία της ένδειξη αδυναμίας. Ωστόσο, για τον χριστιανό η υπερηφάνεια θεωρείται αφετηρία πνευματικής καταστροφής. Ο άνθρωπος που είναι υπερήφανος τοποθετεί τον εαυτό του πάνω από τους άλλους και αυτή η ιδέα συνιστά τη μέγιστη πνευματική ασθένεια. Σύμφωνα με την πατερική παράδοση, η υπερηφάνεια παγιδεύει τον άνθρωπο στην υφιστάμενη κατάστασή του, δηλαδή παγιδεύει τον ισχυρό με την εξουσία, τον πλούσιο με τα πλούτη κοκ.⁸⁸

Χαρακτηριστικό σύμπτωμα της ύπαρξης υπερηφάνειας είναι η παρουσία ζήλιας ή φθόνου. Η υπερηφάνεια προσλαμβάνει εύκολα θετικό προσωπείο με το πρόσχημα της προάσπισης της αρετής και παρασύρει τον άνθρωπο στις εγκληματικές ενέργειες. Στην πραγματικότητα η υπερηφάνεια καταστρέφει την προσωπική και κοινωνική ζωή του ανθρώπου. Η μοναδική λύση για να καταπολεμηθεί αυτό το πάθος είναι η

⁸⁶ Γ. Μαντζαρίδης, Ηθική, τόμ. δεύτερος, σ. 70.

⁸⁷ Γ. Μαντζαρίδης, Ηθική, τόμ. δεύτερος, σ. 71.

⁸⁸ Βλ. ανωτέρω.

καλλιέργεια της αρετής της ταπείνωσης.

Η ταπείνωση είναι το φάρμακο που λυτρώνει τον άνθρωπο από τα πάθη του. Στο κατά Λουκάν Ευαγγέλιον, ο Χριστός αναφέρει χαρακτηριστικά πως όποιος εξυψώσει τον εαυτό του θα ταπεινωθεί και όποιος ταπεινώσει τον εαυτό του θα εξυψωθεί.⁸⁹ Η ταπείνωση είναι προϋπόθεση της κοινωνίας του ανθρώπου με το Θεό. Η ταπεινή ψυχή δε γνωρίζει πάθη, αλλά το Θεό.

Όσο ο άνθρωπος ταπεινώνει τον εαυτό του, τόσο απομακρύνει τους πειρασμούς και έρχεται εγγύτερα στην αυτογνωσία. Η επίγνωση ότι το ανθρώπινο ον είναι ένα τίποτα μπροστά στον Τέλειο Δημιουργό, ο εκμηδενισμός της καύχησης και η απόδοση των χαρισμάτων και επιτευγμάτων στο Θεό, η αυτοκατάκριση είναι αρετές που στολίζουν την ταπεινή ψυχή. Όσο ο άνθρωπος αποκτά ταπείνωση τόσο εναρμονίζεται με τη φυσική του κατάσταση.⁹⁰

Η ταπείνωση διακρίνεται σε ασκητική και χαρισματική. Στην πρώτη ο άνθρωπος θεωρεί τον εαυτό του κατώτερο όλων, ενώ στη δεύτερη δεν οικειοποιείται κανένα προσόν του, γιατί είναι θεϊκής προέλευσης. Ο Αββάς Δωρόθεος αναφέρει ότι οι Άγιοι αποφεύγουν τους επαίνους και τη δόξα γιατί νιώθουν ότι η ταπείνωση είναι το ιερό ένδυμα, που από τις ανθρώπινες επιδοκιμασίες λεκιάζεται.⁹¹ Οι Άγιοι δέχονται τις ατιμώσεις με ευχαρίστηση γιατί τις θεωρούν καθαρτικό των αμαρτιών. Με την ταπείνωση γίνεται αποδοχή όλων των κατηγοριών που εισπράττουν, ενώ υπάρχει ειλικρινής διάθεση μεταμέλειας και διόρθωσης των σφαλμάτων τους.

⁸⁹ Κατά Λουκάν, 18, 14.

⁹⁰ Γ. Μαντζαρίδης, Ηθική, τόμ. δεύτερος, σ. 72.

⁹¹ Βλ. ανωτέρω.

VI. Κεφάλαιο: Η επίλυση του προβλήματος του κακού

Εισαγωγή

Είναι γεγονός πως ο εμπειρικός κόσμος που ζούμε είναι ξένος προς τον τελικό θείο αγαθό σκοπό, ο οποίος άλλωστε σε έναν έκπτωτο κόσμο δε θα ήταν δυνατό να υπάρξει. Θα ήταν δυνατό όμως να πούμε πως ο τελικός σκοπός ενυπάρχει σε όλα τα θεωρούμενα ομαδικά φαινόμενα, αυτό όμως δεν συνιστά κανένα δεσμό, που να εξασφαλίζει την ενότητα σε όλο το φαινομενικό κόσμο, διότι δεν ενώνονται με το αγαθό όλα τα φαινόμενα του παρόντος κόσμου.

Άλλωστε μία από τις έρευνες για την επίλυση του προβλήματος του κακού, για να έρθει σε συμφωνία με τη θεοδικία υποστηρίζει ότι το κακό υφίσταται μόνο εν μέρει, ενώ το όλον περιέχει μόνο το αγαθόν. Την άποψη αυτή ακολουθούν οι Πατέρες της Ορθοδοξίας και το μεγαλύτερο μέρος των θεοδικιών, διότι παραδέχονται πως ο Θεός χρησιμοποιεί το κακό στην υπηρεσία του αγαθού.

Η διδασκαλία της Θείας Πρόνοιας υποχρεούται να αρνηθεί το κακό και την αδικία και διαφεύγει την αμηχανία στην οποία βρίσκεται από τη θέση της ύπαρξης του κακού, στην οποία εδράζεται η αμαρτία. Ακολουθώντας τις βασικές γραμμές της βιβλικής σκέψης, παρατηρούμε ότι η αμαρτία νοείται ως διατάραξη της ισορροπίας των σχέσεων του ανθρώπου με τον εαυτό του, το περιβάλλον του και τον Θεό, η οποία επεκτάθηκε στη συνέχεια στο σύνολο της Δημιουργίας. Εκδήλωση της δυσαρμονίας αυτής στον ανθρώπινο βίο είναι η φθορά και η ασθένεια με αποκορύφωμα το θάνατο. Για να θεραπεύσει ο άνθρωπος το κακό, θα πρέπει πρώτα να το αναζητήσει μέσα του και έπειτα να το ξεριζώσει. Για να ξεριζωθεί το κακό, ο άνθρωπος οφείλει να εξουσιάσει και να υποτάξει ο ίδιος τη φθαρτή φύση του.

α. Η θεραπεία των παθών

Κατά του αγίου Πατέρα, ο άνθρωπος που δεν έχει καθαριστεί από πάθη του έχει ανάγκη θεραπείας. Αυτό γιατί οι άγιοι Πατέρες θεωρούν ότι ο κάθε άνθρωπος μετά την πτώση των πρωτόπλαστων, είναι δέσμιος των παθών του, άρα ψυχο-παθής.⁹² Αληθινή ψυχοπάθεια από Πατερικής άποψης είναι η πάθηση της ψυχής, μέσα στην οποία δε λειτουργεί σωστά η νοερά ενέργεια.

Ο νους του ανθρώπου πρέπει να βρίσκεται εντός της καρδιάς του και όχι να διασκορπίζεται προς τα έξω μέσω των αισθήσεων. Όταν η καρδιά δεν είναι καθαρή, τότε μολύνεται από τους λογισμούς, οι οποίοι είναι αιτία κακού, αλλά συχνά μοιάζουν και καλοί ή ηθικοί. Για τη θεραπεία της ψυχής του μεταπτωτικού ανθρώπου από τα πάθη, οι Πατέρες λένε πως η ψυχή πρέπει να φτάσει σε κατάσταση φωτισμού με τη Χάρη του Αγίου Πνεύματος.

Για να συμβεί αυτό απαιτείται η αποκατάσταση της νοεράς προσευχής και η αποβολή της φιλαυτίας με ταυτόχρονη αντικατάστασή της από ανιδιοτελή αγάπη προς το Θεό και προς τον συνάνθρωπο. Η νοερά καρδιακή προσευχή είναι ισχυρή απόδειξη μιας θεραπευμένης ψυχής.⁹³

Για να επιτευχθεί όμως η Κάθαρση και ο Φωτισμός χρειάζεται η συνέργεια του Θεού και του ανθρώπου. Ακολουθώντας πνευματικό οδηγό, επιτυγχάνει κανείς σταδιακή κάθαρση από τα πάθη. Η προετοιμασία για να λάβει ο άνθρωπος τη θεία Χάρη γίνεται μέσω της ασκητικής ζωής, η οποία προετοιμάζει καταλλήλως τον άνθρωπο, ώστε να δεχθεί την άκτιστη Θεοποιό ενέργεια. Μέσω του προσωπικού αγώνα και της άσκησης ο Χριστιανός προλαμβάνει και νικά τις αμαρτίες και τα πάθη, θεραπεύοντας το κακό στην ψυχή του.

Η άσκηση του Χριστιανού περιλαμβάνει την άσκηση των αρετών. Οι αρετές ενυπάρχουν στην ανθρώπινη φύση, καθώς ανήκουν στα φυσικά δώρα που έχουν δοθεί από το Θεό, ωστόσο δεν αξιοποιούνται ορθά γιατί ο άνθρωπος έχει φθείρει την εικόνα του Θεού μέσα του. Αυτή είναι η κύρια αιτία που ο άνθρωπος δυσκολεύεται εξαιρετικά να πράξει το αγαθό, να καλλιεργήσει τις αρετές και να τις παγιώσει. Ο άνθρωπος καλείται να εξουσιάσει τις ορμές των παθών του και να κατευθύνει τις ανάγκες και τις επιθυμίες του προς το θέλημα του Θεού. Η ευθύνη του Χριστιανού έγκειται στο να εξουσιάσει τα πάθη του και να καλλιεργήσει τις αρετές του, διαφορετικά τα πάθη τον κυριεύουν και ο ίδιος παραμένει αθεράπευτος, υποταγμένος στην αμαρτία, τα πάθη και το κακό.

⁹² Σάββας Αγιορείτης, Τα πάθη και η κατάθλιψη, Εκδ. Ιερού Κελλίου «Εισόδια της Θεοτόκου», Κερασιά, Άγιον Όρος 2012, σ. 59

⁹³ Ο.π. σ. 63.

β. Ο θάνατος και η Ανάσταση του Χριστού

Με το θάνατο και την Ανάσταση του Χριστού καταργείται η δύναμη της αμαρτίας και αποκαθίστανται οι οντολογικές της συνέπειες για τον άνθρωπο. Εμφανής εκδήλωση της αποκατάστασής της είναι η σωματική ίαση, που προσφέρεται από τον ίδιο τον Κύριο προ της Αναστάσεώς του και από τους Αποστόλους μετά από αυτήν. Χώρος της νέας αυτής πραγματικότητας είναι η Εκκλησία και μέσο η λειτουργική πράξη.

Δι' αυτής η βιβλική διδασκαλία αποκτά «σάρκα και οστά» και καθίσταται μέρος της πραγματικότητας, που βιώνει ο άνθρωπος κάθε εποχής. Συγχρόνως, δια της προβολής της βιβλικής διδασκαλίας, η εκκλησιαστική λειτουργική πράξη προστατεύεται από την παρερμηνεία της ως μαγικής πραγματικότητας ή δικανικής πράξης.

Διατηρεί έτσι τον πραγματικό της χαρακτήρα ως σημείο επαφής του ανθρώπου με τη ζωογόνο και αναστάσιμη χάρη του Θεού. Σήμερα η Εκκλησία προβάλλει στο μέσο του Ιερού Ναού τον Τίμιο Σταυρό του Κυρίου Ιησού Χριστού, που είναι πιο ισχυρό τεκμήριο πως η βλάβη και η τιμωρία είναι όργανα λύτρωσης και σωτηρίας.

Ο Ιησούς Χριστός, ο Θεός Λόγος, με τη θεία του ενανθρώπηση προσέλαβε όλα τα φυσικά χαρακτηριστικά του ανθρώπου και τα ένωσε με τη θεία πραγματικότητα. Ο σκοπός της θείας ενανθρώπησης ήταν να απελευθερωθεί ο άνθρωπος από όλη την αμαρτία, όλη τη φθορά που έχει υποστεί και φυσικά να υπερβεί το τραγικό γεγονός του θανάτου. Ο Υιός του Θεού έγινε άνθρωπος και απέκτησε σάρκα για να νικήσει το διάβολο και να σώσει την ανθρωπότητα από την πλάνη του διαβόλου. Ο Θεός ως απόλυτος και απερίγραπτος απέκτησε εικόνα λαμβάνοντας ανθρώπινη μορφή και ανθρώπινες σωματικές ιδιότητες. Παρότι ο Ίδιος ήταν αναμάρτητος και δε θα μπορούσε να πεθάνει αφού δεν ήταν φθαρτός, θυσίασε τον εαυτό Του για χάριν της σωτηρίας των ανθρώπων. Στο Γολγοθά ο Ιησούς σήκωσε όλο το βάρος της αδικίας, του πόνου, του κακού και τελικά τον αιματηρό θάνατο. Τα Πάθη του Χριστού περιλαμβάνουν όλα ανεξαιρέτως τα πάθη που βιώνουν οι άνθρωποι, τα οποία ο Ίδιος σήκωσε για να συμπάσχει με τους ανθρώπους, παρότι ως Θεός είναι αναμάρτητος.⁹⁴ Πάνω στο Σταυρό καρφώθηκε και πέθανε για τη σωτηρία του κόσμου και έτσι συνέτριψε το κράτος του διαβόλου και εκμηδένισε τη δύναμή του. Με την ενανθρώπηση του Θεού Λόγου παρουσιάστηκαν στον άνθρωπο όλοι οι σκοποί για τους οποίους πρέπει να ζει ο άνθρωπος.

Ο Χριστός πήρε στη σάρκα Του όλο το κακό, φυσικό και ηθικό, το σκότωσε με το θάνατό Του και στη συνέχεια, με την Ανάστασή Του το μετέτρεψε σε ευλογία. Το Τίμιο αίμα στο Γολγοθά προσφέρθηκε ως «λίτρον της ανθρωπότητας» στο Θεό Πατήρ για τη σωτηρία της ανθρωπότητας. Έτσι, το σκοτάδι έγινε φως με την Ανάσταση του Κυρίου. Όλο το μέγα υπαρξιακό πρόβλημα του κακού λύνεται σε δύο χρονικές φάσεις

⁹⁴ Κατά Λουκάν, 23, 41.

και μέσα από τις δύο παρακάτω φράσεις: «Χριστός έπαθεν υπέρ υμών»⁹⁵ στο Γολγοθά και «Χριστός ανέστη» στον Πανάγιο Τάφο.

Ο Χριστός ως άνθρωπος βίωσε το πρόβλημα του κακού και ως Θεός έγινε ο Ίδιος η λύση στο πρόβλημα αυτό. Το ανθρώπινο, το πρόσκαιρο και το κακό δεν μπορεί να αγνοηθεί και να αμεληθεί, αλλά να φωτιστεί και να μεταμορφωθεί. Εκεί βρίσκεται η ουσία του Χριστιανισμού: στη συνάντηση της αιωνιότητας και του χρόνου, του ουρανού και της γης, του θείου και του ανθρώπινου και σαφώς όχι στην απομάκρυνσή τους.

γ. Η ανθρώπινη αντιμετώπιση

Το πρόβλημα του κακού μπορεί να αντιμετωπιστεί με δύο τρόπους και εκπρόσωποι των δύο τρόπων αντιμετώπισης είναι οι δύο ληστές στο Γολγοθά. Ο ένας ληστής επέλεξε να πονάει χωρίς τη συντροφιά του πονεμένου και Αναστημένου Θεού, σε αντίθεση με το δεύτερο ληστή, που επέλεξε να πονάει με τη συντροφιά του Κυρίου.

Στην πρώτη περίπτωση, ο ληστής βλασφήμησε το Θεό και μεγέθυνε τον πόνο του, ενώ ο δεύτερος ληστής σταυρώθηκε δεξιά του Χριστού θεολογώντας Τον από το ύψος του Σταυρού. Ονόμασε τον Ιησού Βασιλέα της δόξης, ακριβώς επειδή τον είδε να σταυρώνεται και αντιλήφθηκε πως θυσίασε τη ζωή Του για τη σωτηρία των υπηκόων Του. Κέρδισε τον παράδεισο και την αιώνια ζωή λέγοντας από τα βάθη της καρδιάς του το «*Θυμήσου με Κύριε όταν έρθεις στη Βασιλεία Σου*», γιατί βίωσε την προοπτική της Ανάστασης και την οριστική εξαφάνιση του κακού στη Δευτέρα Παρουσία του Κυρίου.

Αυτές είναι οι δύο στάσεις που επιλέγουν εν γένει οι άνθρωποι απέναντι στο κακό. Ο σωματικός και ο ψυχικός πόνος είναι κάτι αναπόφευκτο για την ανθρώπινη υπόσταση. Αυτό επιβεβαιώθηκε από το Χριστό με τα λόγια του: «*ύστερα από εμένα θα δοκιμάσετε πολλές θλίψεις στον κόσμο αυτό, αλλά μη φοβάστε εγώ ενίκησα τον κόσμο*».⁹⁶ Ο Χριστιανισμός όμως διδάσκει ότι δίχως τον Χριστό τα ανθρώπινα δεινά είναι ένα φορτίο βαρύ και ασήκωτο. Ο άνθρωπος χρειάζεται τη βοήθεια του Θεού για να ελαφρύνει τον αγώνα του και να εναποθέσει όλες του της ελπίδες στην ελεημοσύνη και φιλανθρωπία του Πανάγιου Τριαδικού Θεού.

Με τον Χριστό ο πόνος μετατρέπεται σε γλυκασμό, η οδύνη σε παράκληση, η αγωνία σε ελπίδα, το άγχος σε υπομονή, ο Γολγοθάς σε Ανάσταση. Ο Χριστός παραμένει η μοναδική αδιάψευστη ελπίδα των πονεμένων. Τα λόγια του Χριστού αντηχούν παρήγορα μέσα στους αιώνες: «*Ελάτε όλοι όσοι μοχθήτε και κοπιάζετε και είσθε*

⁹⁵ Πέτρ. 2, 21.

⁹⁶ Ιω. 16, 33.

*φορτωμένοι από το βάρος των αμαρτιών και των θλίψεων και των πλανών και εγώ θα σας αναπαύσω».*⁹⁷

Οι άγιοι της Εκκλησίας μάλιστα έβλεπαν κάθε δοκιμασία στην επίγεια ζωή ως επίσκεψη του Θεού και ως αφορμή πνευματικού κέρδους και ωφέλειας. Οι άγιοι χαίρονταν στα παθήματά τους, ενώ αντίθετα ανησυχούσαν στις μακρές περιόδους αναψυχής. Πολλές περιπτώσεις Αγίων επέλεξαν το δικό τους θάνατο, αφού ορισμένοι προτίμησαν να εγκαταλείψουν την παρούσα ζωή με μαρτυρικό και σταυρικό θάνατο.⁹⁸

Ο Ιησούς Χριστός έγινε ο νέος Αδάμ, επιλέγοντας το καλό αντί για το κακό που επέλεξε ο Αδάμ. Για τους Χριστιανούς ο Ιησούς Χριστός είναι το πρόσωπο που αποτελεί πρότυπο, καθώς άσκησε στο έπακρον τις αρετές και έγινε ο τέλειος άνθρωπος και το τέλειο παράδειγμα προς μίμηση. Σύμφωνα με το πρότυπο του Ιησού, ο Χριστιανός οφείλει να θανατώσει τον εγωισμό του και να αποκτήσει την αρετή της ταπεινοφροσύνης, καθώς και να περιστρέφεται γύρω από ανθρώπους που αγωνίζονται να προκόψουν πνευματικά και να τελειωθούν. Τα πάθη και οι αμαρτίες είναι ξένες προς την πραγματική φύση του ανθρώπου, την οποία μολύνουν. Η άσκηση αποβάλλει την παρά φύσιν κατάσταση της αμαρτίας, η οποία ενυπάρχει στον άνθρωπο λόγω της πνευματικής αμέλειας. Με την καθαίρεση της νοσηρής κατάστασης της κακίας η φύση του ανθρώπου επανακτά την αληθινή της λάμψη. Ο άνθρωπος που αντιλαμβάνεται και συνειδητοποιεί ότι η γη είναι μια περιστασιακή κατοικία και ότι τα υλικά πράγματα που ανήκουν στον κόσμο παρέρχονται και προσφέρονται από το Θεό ως αγαθά προς χρήση και όχι προς κατάχρηση και λατρεία, μπορεί να αναπτύξει μια πνευματική σχέση με το Θεό που τελικό στόχο έχει την κατά χάριν πνευματική ένωση μαζί Του. Για κάθε Χριστιανό ο κόσμος πρέπει να έχει σαφή διάκριση από το Θεό. Κάθε αναφορά του Χριστιανού στον κόσμο πρέπει να γίνεται ως ευχαριστιακή αναφορά στο Θεό και να συνοδεύεται με τη δοξολογία και την εξύμνηση του Θεού.

δ. Η αντιμετώπιση της Εκκλησίας

Ο Χριστιανισμός έγινε σωτήρας όχι των υγιών, αλλά των άρρωστων, όχι των δικαίων, αλλά των αμαρτωλών. Η Εκκλησία του Χριστού δεν ιδρύθηκε για να οργανώσει την εξωτερική πλευρά της ζωής, να νικήσει το κακό με τη βία. Περιμένει τα πάντα μέσα από μια εσωτερική και πνευματική αναγέννηση, μέσα από την αμοιβαία δράση της ανθρώπινης ελευθερίας και της θείας χάρης. Η Εκκλησία από τη φύση της δεν επιτρέπεται να αφανίσει το κακό της ανθρώπινης φύσης. Τοποθετεί πάνω απ' όλα το αυτεξούσιο και την ελευθερία του ανθρώπου και προσβλέπει σε αυτήν, αναμένοντας την εσωτερική και πνευματική νίκη πάνω στο κακό.

⁹⁷ *Ματθ.* 11, 28.

⁹⁸ Πχ. Απ. Πέτρος και Απ. Ανδρέας.

Δια του στόματος των Αγίων Πατέρων, η Εκκλησία καλεί τους πιστούς να γίνουν μέτοχοι του Μυστηρίου και του Πάθους του Σταυρού. Με πρότυπο τη μέχρι θανάτου υπακοή του Χριστού στο θείο θέλημα,⁹⁹ καλούνται και οι πιστοί να μιμηθούν το θείο Πάθος μέσω της ανυποχώρητης μάχης κατά της πολυποίκιλης αμαρτίας. Μέσω αυτού του αγώνα ο Σταυρός χαρίζει τη νίκη μπροστά στην αμαρτία και στους δαίμονες, στο φόβο και το θάνατο, αλλά και τους εχθρούς κατά της Εκκλησίας.

Ο Χριστιανισμός είναι η θρησκεία του Σταυρού, καθώς στον πόνο αναγνωρίζει ένα βαθύτερο νόημα. Μέσα από τον πόνο γίνεται το πέρασμα για τη Βασιλεία των Ουρανών. Ο Ιησούς μεταμόρφωσε τον εξουθενωτικό χαρακτήρα του πόνου σε σωτήριο φάρμακο και ανέδειξε τις ανθρώπινες θλίψεις ως κατ' εξοχήν οδό θεραπείας, εξαγιασμού και τελειώσεως του ανθρώπου. Το παραπάνω επιβεβαιώνεται στη χαρακτηριστική ρήση του Χριστού, όπως αυτή αποτυπώθηκε στο κατά Μάρκον: *«Το ποτήρι που θα πιω εγώ θα το πιείτε, και με το βάπτισμα των παθημάτων μου θα βαπτιστείτε. το να καθίσετε όμως στα δεξιά μου και στα αριστερά μου δεν μπορώ να σας το δώσω εγώ, αλλά θα δοθεί σ' αυτούς για τους οποίους έχει ετοιμαστεί»*.¹⁰⁰

Συμπεράσματα/

Ηθική ερμηνεία: θυσία, αγάπη, ένωση

Η ανθρώπινη φύση του Χριστού επαναπροσδιόρισε τη φύση του ανθρώπου, που είχε εκπέσει. Η ατίμωση, που υπέστη κάθε μέλος του Χριστού πάνω στο Σταυρό, έγινε για χάρη του ανθρώπου. Η ανθρώπινη φύση όμως, η οποία είχε παραδοθεί στην αμαρτία και το θάνατο μπόρεσε να λυτρωθεί με αυτό τον τρόπο. Στη Σταύρωση του Ιησού Χριστού συμμετείχε κι έπασχε όλη η κτίση, ως δημιουργήμα του Κυρίου. Ο ήλιος έχανε το φως του και τα θεμέλια της γης συγκλονίζονταν. Όλα συνέπασχαν με Εκείνον που τα δημιούργησε, σαν να θρηνούσαν, κατά κάποιο τρόπο.

Ο Σταυρός είναι η οδός της πνευματικής ζωής. Οι πιστοί καλούνται να σταυρώνουν τα πάθη και τις κακές επιθυμίες, τις αμαρτίες και να τις προσαγάγουν διά του Σταυρού στον Θεό για ξεκινήσει η καινούρια ζωή του Αγίου Πνεύματος. Χρειάζεται η σταύρωση όλων των αρνητικών συνηθειών, ώστε να μπορέσει ο άνθρωπος να οδηγηθεί μέσω

⁹⁹ Φιλ. 2, 8.

¹⁰⁰ Μάρκ. 10, 35 - 40.

της Αναστάσεως στο φως και να λυτρωθεί. Είναι λοιπόν απαραίτητη η θυσία για να μπορέσει να επανέλθει ο πιστός στην αγάπη και τη λύτρωση και να ιαθεί πνευματικά. Η θεία αγάπη είναι ταυτόχρονα η ρίζα και ο καρπός του Σταυρού. Ο πιστός πολεμάει το πονηρό πνεύμα και κάθε δυσκολία που αυτό επιφέρει, έχοντας ως ασπίδα σωτηρίας του, το Σταυρό του Ιησού Χριστού.

Η θυσία του Κυρίου στο Σταυρό αποτελεί μείζον σημείο στη διαδικασία της σωτηρίας του ανθρωπίνου γένους. Αυτό που δεν πραγματοποιήθηκε μέσω των θυσιών του προχριστιανικού παρελθόντος για την κάθαρση του ανθρώπινου γένους από την αμαρτία, συντελέστηκε στο Γολγοθά με τη θεία θυσία. Αιτία της θείας θυσίας υπήρξε η ανθρωπίνη ανταρσία κατά του Θεού και η κυριαρχία του κακού στην ανθρωπίνη φύση.

Ο άνθρωπος, ως τέλειο κι ελεύθερο δημιούργημα του Θεού, κάνοντας κακή χρήση του αυτεξουσίου του, ξέπεσε από τον ανοδικό του προορισμό και έφθασε μέχρι τις εσχατιές της πτώσης.¹⁰¹ Δε δέχθηκε να δεχτεί με υπακοή και πίστη το λόγο του Θεού κι έτσι βρέθηκε εκτός Παραδείσου. Από εκεί και έπειτα δε θα μπορούσε να επιστρέψει πίσω, καθώς η φύση του είχε φθαρεί, ώστε δεν μπορούσε ο ίδιος με τις δικές του δυνάμεις να λυτρωθεί.

Η ενοχή και η πληθώρα τύψεων ως προς το Θεό ήταν μεγάλη, όμως η λύτρωση εύκολα δε μπορούσε να επέλθει. Γι' αυτό ο άνθρωπος, μέσω τη θυσίας προσπάθησε να εξιλεωθεί απέναντι στο Θεό, ο οποίος ήταν δίκαιος. Ως εκ τούτου, αρχικά καθιερώθηκαν οι ανθρωποθυσίες και αργότερα αντικαταστάθηκαν από τις θυσίες των ζώων, κάτι το οποίο εδραιώθηκε στη συνείδηση του προχριστιανικού κόσμου. Αυτές οι θυσίες υπήρξαν πρόδρομοι της θυσίας του Χριστού στο Σταυρό και οι ιερείς αυτών εμφανίστηκαν ως πρόδρομοι του Μεσσία Χριστού, ο οποίος απεστάλη από το Θεό Πάτερα, για να λυτρώσει τον άνθρωπο με την Σταυρική θυσία Του.

Η δύναμη και η χάρη του Σταυρού δεν οφείλεται λοιπόν στο σχήμα του, αλλά στο ότι υπήρξε το όργανο και μέσο εκείνο μέσω του οποίου ο Χριστός λύτρωσε τον κόσμο από την αμαρτία και το θάνατο *«θανάτω θάνατον πατήσας»*. Ο Σταυρός είναι το όργανο της θυσίας όπου ο Ιησούς Χριστός προέβη σε καθολική θυσία, προς όφελος και για χάρη της ανθρωπότητας ανεξαιρέτως, ως θύτης και ως θύμα *«έγινε υπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου στο Σταυρό»*.¹⁰² Πορεύτηκε προς το θάνατο όχι ως κατάδικος, αλλά ως βασιλεύς που θυσιάζεται υπέρ των υπηκόων Του.¹⁰³

Ο Σταυρός δέχτηκε όλα τα ανθρώπινα αμαρτήματα, την οδύνη και το πόνο του ανθρώπου, τα οποία έλαβε ο Χριστός για να απελευθερώσει τον άνθρωπο από την αμαρτία. Μέσω του Σταυρού, ο Χριστός επανένωσε τον άνθρωπο με το Πάτερα και απέδειξε πως η απέραντη αγάπη του για την ανθρωπότητα ήταν τόσο έντονη ακόμη και την ώρα του Πάθους Του.

¹⁰¹ Π.Δ., Γέν. 3.

¹⁰² Φιλ. 2, 8.

¹⁰³ Λουκ. 12, 50.

Ένωσε την ανθρωπότητα σε ένα Σώμα και καθάρισε, αγίασε όλο τον κόσμο, γιατί σταυρώθηκε και ανυψώθηκε. Όταν κάποιος, αναφέρει ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, ρώτησε ειρωνικά έναν από τους θεοφόρους Πατέρες αν πιστεύει στον Εσταυρωμένο, εκείνος απάντησε: *«ναι, πιστεύω σ' Αυτόν που σταύρωσε την αμαρτία»*.

Στο Σταυρό ο Θεάνθρωπος κατέλυσε όλες τις πλάνες, τη κακία και την εξουσία του πονηρού πνεύματος πάνω στον άνθρωπο.

Η θεία του φύση λειτούργησε «κατά παραχώρηση», ώστε η ανθρώπινή Του φύση να περάσει τη προθανάτια αγωνία και το πόνο της σταυρώσεώς του. Ο Ιησούς υποτάχθηκε στο Θεό Πατέρα ώστε να υλοποιηθεί το σχέδιο του για τη σωτηρία της ανθρωπότητας και ειδικότερα τη σωτηρία των αμαρτωλών ψυχών, παρόλο που ο ίδιος ο Θεάνθρωπος ήταν ο μόνος αναμάρτητος. Ο Χριστός και πρόσφερε τη θυσία και προσφέρθηκε σωματικά. Με τη θυσία του έβαλε στο Παράδεισο τον ληστή που μετάνιωσε για τις αμαρτωλές πράξεις του, μόλις μετέστρεψε την πονηρή του σκέψη.

Η θυσία του Θεανθρώπου στο Σταυρό αποκάλυψε την υπέρτατη αγάπη προς τον άνθρωπο καθώς και τη πίστη και την αγάπη του Κυρίου προς τον Θεό Πατέρα. Ο Ιησούς Χριστός ως άνθρωπος έζησε, πέθανε και εξάλειψε την αμαρτία και το ίδιο το κακό.

Ο Σταυρός έγινε όχι μόνο το μέσο για την ανύψωση του ανθρώπου και την αποκατάσταση των σχέσεών του με το Θεό, αλλά και το στοιχείο σύμβολο της μεταμόρφωσης.

Ο θάνατος καταργείται και ο διάβολος κατατροπώνεται μέσω του θανάτου του Κυρίου. Έτσι, τα Πάθη του Χριστού προβάλλουν την αγάπη του Θεού για το ανθρώπινο γένος και αναδεικνύεται η δύναμη της χάρης του Θεού. Η Ανάσταση του Χριστού αποτελεί την Ανάσταση του Χριστιανού. Ανήκει σε ολόκληρη την ανθρωπότητα και διατηρεί τη πίστη του ανθρώπου ζωντανή. Η Ανάσταση είναι η συμμετοχή του ανθρώπου στην αιώνια ζωή εντός του παραδείσου. Η Εκκλησία βιώνει την Ανάσταση ως μια νέα αρχή, ως μια αρχή αληθινής αγάπης και αληθινής ελευθερίας που νικάει διαπαντός το πρόβλημα του κακού.

Βιβλιογραφία

Κείμενα - Δοκίμια - Μελέτες - Συγγράμματα:

Αγία Γραφή, Αποστολική Διακονία της Ελλάδος, εκδ. τέταρτη, Αθήνα, 1977

Αθανάσιος ο Μέγας:
Κατά Αρειανών Λόγοι Α' Β' Γ' Δ' PG 26, 12-530
Περί ενανθρωπήσεως, 4 PG, 25

Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια Ι

Βασίλειος ο Μέγας:
Κατά Ευνομίου Λόγοι, 2 PG, 29 B

Γεώργιος Ι. Μαντζαρίδης, Χριστιανική Ηθική, τόμ. δεύτερος, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 2004

Γρηγόριος Νύσσης:
Εξήγησις ακριβής, εις τον Εκκλησιαστήν του Σολομώντος, εις ομιλίαν Η' PG 31, 348 B, PG 44, 616-753
Περί του τι εστί κατ' εικόνα Θεού και καθ' ομοίωσιν PG 44, 1.328-1.345
Περί κατασκευής του ανθρώπου εις κεφάλαια λ' PG 44, 125-256
Περί ψυχής και αναστάσεως ο λόγος, ο λεγόμενος, τα Μακρίνια PG 46, 12-160

Γρηγόριος Παλαμάς, Ομιλία 38, PG 151, 288 B

Δημήτριος Τσινικόπουλος, Το στοίχημα του Πασκάλ, Δοκίμια κριτικής του νεοαθεισμού και της θρησκευτικής νεωτερικότητας, εκδ. Εν πλω, 2015

Διονύσιος Αρεοπαγίτης, Περί θείων ονομάτων, PG 3, 701 C, PG 3, 981 AB

Ευσέβιος, Ηδονή-Οδύνη, Ο διπλός καρπός της αισθήσεως, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα, 1990

Εφραίμ ο Σύρος, Προς καθαίρεσιν υπερηφανείας, εκδ. Κ. Φραντζολά, Θεσσαλονίκη, 1988

Ζαχαρίου Αρχιμ., Αναφορά στη θεολογία του γέροντος Σωφρονίου, Έσσεξ Αγγλίας 2000

Θεόδωρος Ζήσης, «Το φυσικό και ηθικό κακό σε σχέση με το οικολογικό πρόβλημα», Συνέδριο Ορθοδοξία και περιβάλλον, 1993

Ισαάκ ο Σύρος

Οσίου Πατρός ημών Ισαάκ Επισκόπου Νινευί, του Σύρου, Τα ευρεθέντα ασκητικά, εκδ. Ι. Σπετσιέρη, Αθήνα, 1985

Ιωάννης ο Δαμασκηνός:

Κατά Μανιχαίων διάλογος, PG 94 1285 C, PG 94, 1568 B, PG 94, 1569 B

Έκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως, PG 92, 1193, PG 94, 119 C

Ιωάννης της Κλίμακος, Κλίμαξ, εκδ. Ιερά Μονή Παρακλήτου, Ωρωπός Αττικής, 1988

Ιωάννης Ρωμανίδης, Το προπαινετικό αμάρτημα, εκδ. Δόμος, Αθήνα, 1989

Νικόλαος Καβάσιλας, Ερμηνεία της θείας Λειτουργίας, 21, PG 150 413 C

Νικόλαος Λουδοβίκος, Θεοποιΐα, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2007

Νικόλαος Ματσούκας:

Δογματική και Συμβολική Θεολογία, τόμ. τρίτος, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010

Το πρόβλημα του κακού, Δοκίμιο πατερικής θεολογίας, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2017

Σάββας Αγιορείτης, Τα πάθη και η κατάθλιψη, εκδ. Ιερού Κελλιού «Εισόδια της Θεοτόκου», Κερασιά, Άγιον Όρος, 2012

Συμεών ο Νέος Θεολόγος:

J. Darrouzes, Traites theologiques et ethiques I (= Θεολογικοί Λόγοι 1-3 και Ηθικοί Λόγοι 1-3), SC 122, Παρίσι, 1966

B. Krivocheine - J. Paramelle, Catecheses II (= Κατηχήσεις 6-22), SC 104, Παρίσι, 1964

J. Darrouzes, Traites theologiques et ethiques II (= Ηθικοί Λόγοι 4-15), SC 129, Παρίσι, 1967

J. Darrouzes, Chapitres theologiques, gnostiques et pratiques (= Κεφάλαια θεολογικά και πρακτικά), SC 51, Παρίσι, 1957

Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών τρίτος τόμ., Πατερικές εκδόσεις «Γρηγόριος ο Παλαμάς», Θεσσαλονίκη, 1986

Διαδικτυακοί τόποι:

Βασίλειος ο Μέγας:

Ομιλία εις εξαήμερον

http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/paterikon/basil_the_great_six_days_of_creation.htm

Όροι κατά πλάτος

http://khazarzar.skeptik.net/pgm/PG_Migne/Basilius%20Caesariensis_PG%2029-32/Asceticon%20magnum.pdf

Ιωάννης ο Δαμασκηνός:

Έκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως

http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/paterikon/iwannhs_damaskhnos_ekdosis_akribhs.htm

Περί των οκτώ πονηρίας πνευμάτων

<https://docplayer.gr/13384050-De-octo-spiritibus-malitiae-sub-nomine-nili-ancyrani-toy-aytoy-peri-ton-okto-pneymaton-tis-ponirias.html>

Κατά Μανιχαίων διάλογος του Ιωάννου Δαμασκηνού υπό Αρχιμ. Τιμοθέου Άνθη

http://www.ecclesia.gr/greek/press/theologia/material/2004_1_9_Anthis1.pdf

Ιωάννης ο Χρυσόστομος «Το κυρίως κακό, η αμαρτία»,

<http://www.sostis.gr/blog/item/3595-to-kuriws-kako-i-amartia-ag-ioannis-xrusostomos>

Κασσιανός ο Ρωμαίος, Περί των οκτών λογισμών κακίας

<https://religious.gr/%CE%BA%CE%B1%CF%83%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CF%8C%CF%82-%CE%BF-%CF%81%CF%89%CE%BC%CE%B1%CE%AF%CE%BF%CF%82/%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%AF-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%BF%CF%87%CF%84%CF%8E-%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8E%CE%BD-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%BA%CE%AF%CE%B1%CF%82>

Μάξιμος ο Ομολογητής:

Προς Θαλάσσιον

http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/maximos/prosthalassion_index.html

Περί Αγάπης

http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/maximos/onlove_index.html

Κωνσταντίνος Ρ. <http://archive.imconstantias.org.cy/2322.html>

Μακάριος ο Αιγύπτιος, Πνευματικά Ομιλίες Ν' (50), συλλογή Η', Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών, τόμ. τρίτος

<https://greekdownloads.files.wordpress.com/2013/06/agios-makarios-o-aiguptios-omiliai-pneumatikai-50-sullogh-h.pdf>

Π.Νικ. Λουδοβίκος, «Το πρόβλημα του κακού από τον Αυγουστίνο στη σύγχρονη γενετική», www.antifono.gr

Π. Σπυρίδων Μπούρης, «Ο σταυρός του Κυρίου και η σημασία του στη ζωή του Χριστιανού», www.imli.gr

Σέξτος ο Εμπειρικός, «Πυρρώνιοι υποτυπώσεις»

<https://www.openbook.gr/pyrroneioi-ypotyposeis/>

Βιβλιοθήκη, τμήμα του διαδικτυακού πολιτιστικού κέντρου artopos

<http://www.myriobiblos.gr/>

Ελληνική Πατρολογία (PG) <https://greekdownloads.wordpress.com/>

Φιλοκαλία

<https://greekdownloads.wordpress.com/%cf%86%ce%b9%ce%bb%ce%bf%ce%ba%ce%b1%ce%bb%ce%af%ce%b1/>

Φιλοκαλία των ιερών νηπτικών

<https://religious.gr/%CE%B7-%CF%86%CE%B9%CE%BB%CE%BF%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B9%CE%B5%CF%81%CF%8E%CE%BD-%CE%BD%CE%B7%CF%80%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8E%CE%BD>

Περίληψη

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται το πρόβλημα του κακού στο Χριστιανισμό, ο οποίος, όπως κάθε θρησκεία, έχει τις δικές του προτάσεις για την υπέρβαση αυτού του προβλήματος. Μέσα στο διάλογο που ανοίγουμε, θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε προπαντός το σύγχρονο αθεϊσμό, που στρέφεται κατά του Θεού σα να είναι υπεύθυνος για την ύπαρξη όλου του κακού στον κόσμο. Η επιστροφή στην αληθινή παράδοση των Πατέρων διορθώνει την εικόνα του Θεού, που παραχαράχθηκε με το πέρασμα των χρόνων. Μέσα από το θείο Λόγο και τις θεόπνευστες ρήσεις των πνευματικών ανθρώπων, θα αντιπαρατάξουμε την Παράδοση προς το διαχρονικό πρόβλημα του κακού, ώστε τελικά να οδηγηθούμε στην οριστική λύση του προβλήματος, η οποία βρίσκεται στο πνεύμα της θυσίας, της αγάπης και της ένωσης που διδάσκουν ο ματωμένος Τίμιος Σταυρός και η Ανάσταση του Κυρίου Ιησού Χριστού.

Abstract

This paper deals with the problem of evil in Christianity which, like any religion, has its own proposals for overcoming this problem. In the dialogue we open, we must first and foremost confront modern atheism, which turns against God as being responsible for the existence of all evil in the world. The return to the true tradition of the Fathers corrects the image of God, which has been falsified over the years. Through the divine Word and the divinely inspired sayings of spiritual people, we will oppose Tradition to the timeless problem of evil, so that we may eventually be led to the final solution of the problem, which is in the spirit of sacrifice, love and union taught by the Holy Cross and the Resurrection of the Lord Jesus Christ.